

חלק ראשון רעיון הקואופרציה החקלאית

צעדת אומנהיימר עם החברים לקראת...

כל המעלות והמגרעות שבשימוש בעבודה ובמלאי חייבות, באותה סביבה, להיות שוות למהדרין או שואפות תדיר לשוויון... בחברה שתהיה בה חירות מושלמת. ממילא יהיה זה אינטרס של כל אדם לאחוז במלאכה המביאה יתרון ולרחוק ממלאכה המביאה חיסרון.

טענה זו מתאששת מכוח הקביעה כי ההבדל בכישורים מלידה גורם, כמובן, להבדלים מסוימים בהכנסה. לפי דעתו של אדם סמית אלה הם הבדלים זעירים. למותר הוא לסטות כאן כדי לדון בבעיה. די לציין כי התחרות חופשית נוטה לגרום למה שקרוי "שוויון רציונאלי", ופירושו שוויון בתמורה להישג שווה, ותמורה יחסית בהתאם לביצוע. בוודאי שדבר זה יהלום את האידיאלים הנשגבים ביותר של משפט והגינות. חברה כזו, שחבריה שווים מבחינה רציונאלית היא מה שכינה מורה קלאסי אחר של מדעיה החברה, הלא הוא ז'אן ז'אק רוסו (Rousseau), הנשגבה במטרותיו של הארגון הפוליטי:

החירות לא תישרר בלי שוויון. ברם, אין פירושו של דבר שוויון מוחלט בהשפעה ובכוח. פירושו של דבר אינו אלא שלא יהא אדם עשיר עד כדי כך שיוכל לקנות אדם אחר, ולא יהא אדם עני עד כדי כך, שיאלץ למכור את עצמו.¹

ברור שחברה מסוג זה מחוסנת מפני תנועות מהפכניות מבפנים. היא שומרת על שיווייהמשקל ואי-אפשר לזעזעה. מובן שיימצאו אלו מטורפים, קנאים, פושעים מלידה ורומיהם, אבל לעולם לא ימצאו הללו שותפים די הצורך לערער סדר יציב זה. מעולם לא התחוללה מהפכה, אלא אם כן נמצאה קבוצת אנשים חזקה, שיכלה לצאת נשכרת ממנה – או שהיה לה רק מעט, או לא כלום, להפסיד. במקום שהמטורפים והפושעים אינם יכולים לגייס לשורותיהם קבוצה חזקה כזאת, יישארו הם נואמי-כירות או עבריינים נקלים, ולא ימצאו את עצמם כדיקטטורים כולייכולים כי אם מאחורי הסורגים, בבתי-כלא או בבתי-משוגעים.

העיקר השלישי נוגע למקורו של אי-שוויון הכלכלי בין בני-האדם. כל בני-הסמכא הקלאסיים מסכימים ביניהם שלא ייתכן אי-שוויון אלא לאחר שנשבו כל ארמות הבור ושוב אין גישה חופשית אל הקרקע. לפני כן, כדבריו של טורגו (Turgot), "כל עוד מצא כל איש-מעשה חלקת-שדה גדולה כלבנו לא חש אדם צורך לעבוד למען זולתו. לפיכך חייב היה כל בעל-קרקע לעבד את שדהו בעצמו או לוותר עליו"². אדם סמית היה סבור כי "בשלב מוקדם והיולי זה של החברה... כל מוצרי העבודה היו שייכים לעובד"³. לפיכך לא ייתכן שקם אז מעמד של עמלים פרולטרניים, כהסברו של טורגו – עד "שכל פיסת-קרקע תמצא לה בעלים"⁴; אלה הם אנשים חסרי-ירושה, "אשר, בגלל ההתחרות בינם לבין עצמם, שכרם מכסה רק את צורכי-חייהם הראשוניים. רק לקיים את חייהם הם יכולים"⁵.

בניסוח יותר מדויק עלה בידי ז'אן ז'אק רוסו להגדיר את חלוקת החברה בין שני המעמדות, זה של בעלי נכסים וזה של חסרי נכסים: לא יתהווה אי-שוויון, הוא אומר,

בשורת החירות*

שורש המבוכה השוררת בימינו בדבר משטרי-העתיד של האנושות הוא הביטחון, שכשם שהוא רווח כן הוא מוטעה, כי יש בידינו בררה רק בין שתי שיטות: הטוטליטרית, אם בצורת הפשיזם ואם בצורת הבולשוויזם, או הדמוקרטיה, שהכול מסכימים שרחוקה היא מלהיות כליל השלמות. אולם יש אפשרות שלישית: דמוקרטיה מושלמת לא מבחינה פוליטית בלבד אלא גם מבחינה כלכלית.

הבה נעיין במדע כדי להתוודע לנסיבות ולסדר הפנימי של הדמוקרטיה המושלמת. היא מביאה את בשורת החירות, שהיתה בפיהם של גדולי ההוגים כמאה השמונה-עשרה, שאבד עליה הכלח ונשכחה מלב. תנאי ראשון לדמוקרטיה מושלמת הוא הזדמנות שווה לכול, או כיוצא בזה ובשווה לזה, התחרות חופשית, בלתי-מוגבלת.

1

התחרות חופשית, לפי הגדרתו הנאותה של אדולף וגנר (Wagner), שוררת במקום שכל הרוצה להשתתף בייצור יכול להשתתף בו וזכאי לכך. אם אינו יכול להשתתף הרי הדבר המונע בערו הוא מונופולין טבעי; אם אינו זכאי לכך מעכבו המונופולין החוקי. לשון אחר: התחרות חופשית ומונופולין הם שני מושגים, שאינם מתיישבים זה עם זה (disjunctive), כמו גבר ואשה, כמו יום ולילה, כמו חיים ומוות.

נמצא איפוא כי דמוקרטיה כלכלית היא חברה שאינה מעדיפה קבוצה אחת על רעותה, בין מיעוטים גזעיים או דתיים, ובין קבוצות משועבדות, כמו עבדים, צמיתים או שרתים. ברם, הדמוקרטיה הכלכלית אינה מתערבת במונופולין שבבעלות של יחידים, כגון המונופולין הטבעי שבידי פלוני בעליו של ציור-מפת עתיק, או המונופולין החוקי על פטנט או על זכות-ייצורים. בהקשר זה חשיבותם טפלה.

קרוב לוודאי שלא יחלקו על הנאמר עד כאן. אולם התנגדות עשויה להופיע אם נטען כי מדמוקרטיה מושלמת זו ייעדרו הבדלי מעמדות המבוססים על חלוקה בלתי-שווה של הרכוש כשם שיעדרו סדרים חברתיים המבוססים על יתרונות חוקיים. ברם, נקל להראות שאחדים מראשי המלומדים במדעיה-החברה הקלאסיים אכן דגלו בעמדה זו. אדם סמית (Smith), למשל, כותב בספרו Wealth of Nations:

* הזכויות (1948) שייכות לעיון של פראנץ אופנהיימר. [לפני מותו ב-1943 הציע ד"ר אופנהיימר לחבר ביקורת לעמדותיו הסוציולוגיות של פרנסיס גלסון, ברומה למסתו, שעד כה טרם פורסמה, על יצירתו של רוברט מ. מקאיוור (MacIver), "מקורותיה של המדינה ההיסטורית".] דגו בתכנית זו בהתכתבות ואמנם השמיע אופנהיימר באוזניו של חבר משותף סיכום בעליפה של המחקר שהציע לחברו, ומן המתווה נמצאתי למד שעתידי חיבור זה להיות בעל-ערך. ברם, משהלך הזמן ואול נאלץ אופנהיימר לנטוש את התכנית כדי לסיים את עבודתו על "יפן ואירופה המערבית", ובמקום זאת הוא שלח לי מסה זו שלפנינו, שהיא בבחינת "אני מאמין" שלו. – הע' העורך של כתבי-העת: THE AMERICAN JOURNAL OF ECONOMICS AND SOCIETY, כרך VII, מס' 3, אפריל 1948, עמ' 353-367. (שם פורסם המאמר מן העיון).

"עד שלא יגדלו כל הנכסים הקרקעיים הנוגעים זה בזה במספרם ובגודלם להיקף המכסה את הארץ כולה".⁷

ברם, טורגו ורוסו לא שמו לב, כפי הנראה לכך, שבתנאים שהונחו כאן, לא יכלו הנכסים הקרקעיים האינדיווידואליים להפליג מעבר לגודל צנוע מאוד, וזאת מסיבות שונות. הסיבה הפסיכולוגית היא שבשטח נרחב מאוד ובו אוכלוסייה מצומצמת האדמה היא בגדר צריכה חופשית, כמו אוויר או מים, ואין איש שירצה לקחת מונופולין עליה. הסיבה החוקית היא, כפי שטורגו עצמו מציין במשפט שהובא לעיל, שמשפטם של כל השבטים בנייהחורין מוכה לבעלות על הקרקע רק את החבר לשבט המעבד אותה בעצמו, ואין פרולטריון חסרי-קרקע. לבסוף, הסיבה הכלכלית היא שהשטח שהוא יכול לעבד בעצמו כיאות יהיה ביסודו מוגבל יחסית. מכל הסיבות האלו לא יקומו איפוא נכסים קרקעיים גדולי-ממדים. ועל-כן יהיה הנוסח המתוקן כדלהלן:

אי-שוויון וחלוקה מעמדית לא יוכלו להופיע עד שלא תבוסה כל הארץ בנכסים קרקעיים קטנים ובינוניים הגובלים זה בזה.

2

הגדרה זו מאפשרת לנו להכריע אחת ולתמיד האם הדמוקרטיה הפוליטית הקיימת עוצבה באופן בלעדי על-ידי אבולוציה "טבעית", כטענת הכלכלה של המעמד הבינוני – או אם אלימות חוץ-כלכלית היא שגרמה לעיוותים בסיסיים. תשובה לכך תיתן דוגמה פשוטה מתחום המתמטיקה:

המחלק הוא השטח שמפעיל יחיד מסוגל לעבד בלי עזרה שכירה. המחולק הוא כלל השטח הראוי לעיבוד בארץ הנדונה.

המנה היא מספר הנכסים הקרקעיים הקטנים והבינוניים שאליהם יש להגיע לפני שתוכל להתרחש חלוקה מעמדית. אם מספר הנכסים הקרקעיים גדול מן המנה, יהיו אי-שוויון וחלוקת-מעמדות בלתי-נמנעים. אם המספר קטן מזה יהיה עלינו לחפש סיבות חוץ-כלכליות.

הבה נקדים ונחזה את התוצאה: בכל ארצות תבל המספר קטן מזה, קטן בהרבה. הבה נתבונן בארצות-הברית. שטחה הכללי הוא 8 ביליון דונמים בקירוב, ושטח המשקים החקלאיים – כארבעה ביליון דונמים. שטחו הפורה – שכלול או שאינו כלול במשקים חקלאיים – נאמד לאחרונה שוב בארבעה ביליון דונמים.

זה המחולק. אשר למחלק מציינים מומחים אירופאיים כי 50 דונמים של אדמת חריש ריים כנכס של איכר עצמאי באירופה המרכזית ובצפונה ואף בסקנדינביה, ואילו באירופה המערבית והדרומית נחשבים 30-40 דונמים כמספיקים. גודל המשק הממוצע ביפן הוא 10 דונמים; ובסין ייחשב איכר שבבעלותו 30 מו (כ־20 דונמים) כאיכר "עשיר". הגבול העליון לשטח שאדם יכול לעבדו כיאות, בלי עזרה שכירה, אינו עולה על 150 דונמים של אדמת חריש אפילו בסיביר.

הבה נניח שהאיכר האמריקני יכול לעבד עד 200 דונמים בממוצע, הודות למיכון חוסך-העבודה שברשותו, מיכון שאינו נפוץ באירופה. אפילו הנחה מוגזמת ומנופחת זו מלמדת שיש מקום ל־20 מיליון משקים חקלאיים. ברם, לפי המפקד של 1930 יש רק

6.3 מיליון משקים. הגודל הממוצע הוא איפוא גדול פי שלושה מהנחתנו המפליגה: 620 ד' – ופי עשרה ממה שנחשב כמספיק באירופה המרכזית והצפונית.

מספרים אלה מוכיחים בעליל כי חלוקת האוכלוסייה האמריקנית למעמדות של בעלי נכסים ושל חסרי-נכס אף להתחיל לא יכלה אילו התנהלה התיישבות בארץ לפי כללי הדמוקרטיה הכלכלית.

אלא שבארץ זו רווחו אי-שוויון וחלוקה מעמדית אף כשהיתה אוכלוסייתה קטנה מאוד. מצב זה נתאפשר רק משום ש"הנכסים החקלאיים, הנוגעים זה בזה" כבר כישו את הארץ כולה. פירושו של דבר שגודלם של חלק מן הנכסים האלה עלה באופן יסודי על הגודל שמצאנו אותו כאפשרי בדמוקרטיה כלכלית. לשון אחר: פתרון החידה אינו אלא נוכחותו של רכוש חקלאי גדול, מרכזו ואקסקלוזיוויו.

הסטטיסטיקה מאשרת היקש זה. המפקד בארה"ב מדרווח רק על יחידות תפעוליות מבלי לציין אם המתפעל הוא גם הבעלים או לא. אבל אפילו סטטיסטיקה זו מראה שהקרקע נתפסה כמונופולין בידי מיעוט קטן. 2.558.000 המשקים שגודלם מגיע עד 196 ד', המהווים 37% של כלל 6.3 מיליון, לא תפסו יותר מ־5.76% של סך כל הקרקע. ואילו אותן 80.000 חוות בנות 4000 ד' ומעלה תפסו רק 1.2% מהסך-הכול, ואילו מן השטח המעובד תפסו לא פחות מ־27%.

אין בידינו סטטיסטיקה בדבר הבעלות, חוץ מן הציון שרק 46.3% מכלל המתפעלים הם בעלים מלאים; 10.4% הם בעלים חלקיים ו־42.4% הם חוכרים במוזמן או אריסים אחרים המעבדים אדמות שבבעלותו של אחר. מלבד זאת מדרווח המפקד על כך שיש כמעט שלושה מיליונים "שכירים", כלומר, פרולטריום חסרי כל קרקע, או במקרה הטוב, בעלי חלקת-קרקע מזערית. ידוע לנו ממקורות אחרים שמשפחות וחברות מאושרות מסוימות מחזיקות בבעלות על אחוזות גדולות ועל חוות קטנות ובינוניות. והרי שתי דוגמאות: ועדה שהקים בית-המחוקקים של קליפורניה מצאה ב־1916 כי 310 בעלי-נכסים החזיקו בשטח של 16,000,000 ד' ממיטב הקרקע שבמדינה.⁸ Land Inc. California, החווה שנשתייעה ב"בנק של אמריקה", "החזיקה בתקופה מסוימת בבעלות, או פיקחה, על 50% מכלל האדמות החקלאיות בקליפורניה הצפונית והמרכזית".⁹

בהתחשב בעובדות אלו נראה שתהיה זאת אומדנה מתונה שפחות מאחוז אחד מ־30 מיליוני משפחות אמריקניות מחזיק בבעלות על יותר מ־50% של קרקע הלאום. היום אנחנו יודעים בריוק כיצד הגיעו לחלוקה כה קלוקלת. המלכים של ספרד, צרפת ואנגליה, וכיוצא בהם מושלי הולנד, העניקו שטחי-קרקע עצומים לידידיהם, לחביביהם ולנושיהם שב"עולם החדש". באופן זה ננעלו חלקים ניכרים של מדינת ניו-יורק, של וירג'יניה של שתי הקרוליינות, אלבמה, ג'ורג'יה, לואיזיאנה, טקסאס וקליפורניה בפני ההמונים הרעבים לקרקע. אינדיאנים, חוטפי קרקעות, מקננים בקנים-לאילהם, וספרדים מרושלים הונסו מנחלותיהם, או, בפשטות, גולו אותן מהם. המעמדות הבינוניים תאביה-הבצע הצליחו לקנות את חלקי-הארי של אוצר הקרקעות האדיר המשתרע בין המיססיסיפי ובין ה"רוקיס". נמצאו מממנים שהוציאו סך \$200,000 כדי

* (מספרים אלה נמסרו ע"י ד"ר אופנהיימר בשעתו. נתוני מפקד 1940 מביאים לאותן המסקנות – הע' העורך).

לסחוט מהקונגרס, אם בהנאה אם בשוחד, את הזכויות המבישים שהוענקו ל"מסילת הברזל המרכזית של האוקיאנוס השקט" (The Central Pacific Railroad). היא "הוקמה כל-כולה, פשוטו כמשמעו, מכספי העם, שכן קיבלה סיוע נדיב ביותר מערים וממחוזות בקליפורניה וממדינת קליפורניה בכלל, וכמו כן תרומה ענקית של הממשלה המרכזית, וכך שולמו לא רק מרבית הוצאות ההקמה, אף "הוענקו למממנים לא פחות מארבעים ושמונה מליון דונמים"¹⁰.

בסיפור "Saratoga Trunk" של עדנה פרבר (Ferber) מספר אחד המולטימיליונרים מגזע סרטוגה את המעשה:

קראו לנו בעלי-הון, מממנים. לעזאזל, איזה מממנים! היינו כנופיה של נוכלים שלעומתם יידאו הקופים-החקיניים הללו שבימינו כמו זאטוטים הגונבים איזו לפת מגינת-הבית. אנחנו – אנחנו גנבנו ארץ שלמה – הקרקע, היערות, הנהרות, המתכות.¹¹

אם לבטא את חלוקת-הקרקע הקלוקלת הזו במונחים של תיאוריה כלכלית היא יסדה ומסדה מערכת של יחסי-מונופול בין מעמד בעלי הרכוש לבין מעמד חסרי-הכול. המונופולין על הקרקע, שראשיתם בארצות העולם הישן באלומות של כיבושים, כאחד המוסדות הפיאודליים הבסיסיים, משהועברו אל המושבות לפי חוקיהן של ארצות-המולדת, יצרו את החלוקה המעמדית וימשיכו לשמרה ולקיימה עד שישלח המוסד לגיהנום, בעקבותיהם של מוסדות-הפיאודליזם האחרים, הלא הם העברות והצמיתות. כל עוד יתקיימו המונופולין על הקרקע, הם מקיימים בידם את "הרחיפות החרד-צדדית של ההשתקקות לחליפין", המאפיינת את המונופולין למיניהם, המאלצים את הקרבן לשלם יותר ולקבל פחות מן הערך ההוגן והנאות לצרכים ולמצרכים ולשירותים שהוא משלם תמורתם. בעלי המונופולין על הקרקע נהנים ממונופולין כפולים: הם מוכרים מונופולין לרעתו של כל מי שיקנה או יחכור חלקת-קרקע שלהם, והם קונים מונופולין לרעתם של הפועלים חסרי-הקרקע שהם מעבידים. במקרה הראשון, "רווח המונופולין" הוא התמלוג המבדל (differential rent), שבמקרה של מכירה הוא מהוון, הופך להון, ובמקרה של החכרה הוא הופך לתמירי. לקונה או לחוכר לא יישאר מהונו אלא רווח-ההון.

"דמי חכירת-הקרקע, הנחשב כמחיר שמשלמים בעבור השימוש בקרקע, הם מטבע הדברים מחיר מונופולין", אומר אדם סמית¹². במקום אחר הוא מעיר: "דמי-המונופולין הם בכל מקרה הגבוהים ביותר שיכולים לסחטם"¹³.

בה בשעה נהנים בעלי-הקרקע ממונופולין של קנייה כלפי הפועלים חסרי-הקרקע וחסרי-הממון הנאלצים למכור את שירותיהם בפחות ממחיר הוגן.

אדם סמית ממשיך ואומר: "תמלוגי בעלי-הבית הם הניכוי הראשון המנוכה מתוצרת העבודה המועסקת על הקרקע"¹⁴. סמית, אשר לא הצטיין בעקיבות בשימוש במונחים, עדיין לא הבדיל במידה מספקת בין שני מרכיבי ההכנסה של בעלי-הבית מן המונופולין שלו. הסכום שהוא "סחוט" מן הפועל איננו "תמלוג" אלא "רווח-הון", המגיע למתפעל החקלאי, ואין זה מעלה או מוריד אם הוא הבעלים או החוכר הקפיטליסטי. אם הוא מעבר

את הקרקע הוא אינו יכול להוציא את החוכר מכלל הרווח, כשם שאין החוכר יכול להוציא את הבעלים מכלל התמלוג המבדל. נסאו (Nassau) האב אומר: "לא אדם סמית ולא הפיזיקרטים, כמדומה, לא עמדו עד גמירא על כך, שחלקהארי של מה שמכונה בפינו תמלוג הוא רק רווח-ההון המשמש להכשרת הקרקע. עוד פחות מזה הם הבינו שמה שנשאר אינו מתנת-הטבע אלא מתנת-המונופולין"¹⁵.

3

לא ייתכן שיהיו באותו שוק מחירים שונים לאותו מצרך. השכר הניתן לפועל החקלאי נוטה תדיר להשתוות לשכר הפועל העירוני. דבר זה קורה בדרך הנדידה. בארץ זו, ארצות-הברית, ההגירה העצומה שכאה מעבר לים היא שהורידה את הרמה הגבוהה של הפועל העירוני האמריקני, שבתחילה היתה גבוהה מאוד. משעלה בידי המעמד הבינוני למלכד ולקנות את כל הקרקע, בהוציאה בזה את המתיישבים שחפצו להיות מתיישבים חופשיים, באה נדידה פנימית אף גדולה ועצומה מן ההגירה מבחוץ וזרסה בלי-הרף את שוק העבודה. בעשור אחד בלבד, 1920-1930, אבדו לאוכלוסייה החקלאית הכפרית של ארצות-הברית לא פחות מ-5.8 מיליון איש, שעברו לערים, ובייחוד אל הערים הגדולות מאור, והוסיפו בזה למעלה משלושה מיליון מתחרים לשורות העובדים הבלתי-מקצועיים המקומיים, רובם צעירים, פשוטי-עם חסרי-ומרות. תנועה זו, שכילתה את כוחה של האוכלוסייה החקלאית הכפרית, נמשכה באותם ממדים במשך המחצית השנייה של העשור הבא. זהו ההסבר הפשוט לשיטת השכר הקפיטליסטית, ולקפיטליזם בכלל. אפילו קרל מארכס נאלץ להודות ש"המונופולין על הקרקע הם הבסיס למונופולין על ההון"¹⁶. וינסטון צ'רצ'יל ניסח זאת נכון, בעודו צעיר ליברלי: "המונופולין על הקרקע הם אם כל המונופולין האחרים"¹⁷.

השיטה הקפיטליסטית מתבססת, פשוטו כמשמעו ובאופן מוחלט, על המונופולין בתור אבן-השתייה שלה.

אולם דבר זה מחייב היקש בעל חשיבות שאין גדולה ממנה: כיוון שהמונופולין וההתחרות החופשית הן תפישות המבטלות זו את זו, הקפיטליזם אינו, כפי שטוענים הכלכלנים הדוגלים במעמד הבינוני, שיטת ההזרמות השווה לכל אחד, או שיטת ההתחרות החופשית בצורה מושלמת. ההתחרות החופשית חפה מכל הפשעים שייחסו לה מדורי דורות, החל מאז חיבר אפלטון האריסטוקרט האנטי-קפיטליסטי, הקומוניסטי, את המדינה, לפני יותר מ-2000 שנה. יש לו האליבי הטוב ביותר שאפשר להעלות על הדעת: התחרות חופשית לא היתה קיימת אז. עד כה אין היא אלא "הבהוב בעינו של אחד ההוגים". האיכר המשועבד שבטרגדיה ההיסטורית הוא היפוכה וקריקטורה שלה: התחרות בלתי-חופשית, הכבולה באזיקי המונופולין של הקרקע ובכבלי ילדיהם המונופולין המשניים.

תולדות הכלכלה של ארץ זו מראים איזו התקרבות נאה למדי לדמוקרטיה בעת שטרם עלה בידי המעמד הבינוני תאבי-הבצע למלכד ולקנות את הקרקע כולה. אלה היו אותם ימים שבהם כמעט הוגשמה ה"אוטופיה". כך כתב אדם סמית בשנת 1776:

כל מתיישב מקבל יותר אדמה משהוא מסוגל לעבד... לכן הוא משתדל לקבץ אליו פועלים מכל קרן־זווית ולשלם להם שכר נדיב ביותר. אולם שכר נדיב זה, בצירוף לשפע הקרקע ולזולתו, גורמים עד מהרה שהפועלים יעזבו אותו כדי להיעשות לבעלי־נכסים בעצמם, ולהעניק שכר לפועליהם הם באותה נדיבות עצמה, עד שהללו יעזבו אותם מאותה סיבה שבגללה עזבו הם את מעבידיהם.¹⁸

באותם ימים היו ארצות־הברית "גן־עדן של הפועלים". בנימין פרנקלין מציין כי "אין למצוא באמריקה עניים שעבדו בעבור שכר נמוך לפני שנתפסה ועובדה כל אדמתה"¹⁹. ותומם ג'פרסון כתב:

רובו של מעמד העמלים הוא בעלי נחלה, המעבדים את אדמותיהם, ובעלי־משפחות, ולפי הביקוש לעבודתם יכלו להפיק שכר מן העשירים ומבעלי־היכולת עד כדי לאפשר להם להיוון בשפע, להתלבש מעל המהוגן, למתן את עמלם ולטפח את משפחותיהם. מצד שני, העשירים החיים ברווחה לא ידעו דבר על מה שמכונה בפי האירופים מותרות.²⁰

אין ספק שלעתים הושג כאן "השוויון הרצינאלי" של הדמוקרטיה המושלמת, אם נביא בחשבון שהמעמד העשיר ייבא את עשירותו מאירופה. אפילו קרל מארכס ראה להורות בעל־כורחו, בפרק השנים־עשר של הקפיטל, שבתנאים כאלה אמצעי הייצור אינם הון, אינם מניבים ערך עודף, ופירושו של דבר שהקפיטליזם אינו אפשרי ב"מקום שם עוד האדמה חופשית לגישה".

4

הבה נסכם:

חופש מביא שוויון, שוויון מביא שלום.

בצדק רשאים אנו לקרוא לזאת בשורת החירות.

אלקסיס דה טוקוויל (Tocqueville), בספרו המהולל המשטר הישן והמהפכה (L'ancien régime et la révolution), אכן מעלה על נס את אמונתם של הצרפתים ב"חירות, שוויון, אחווה" (Liberté, Egalité, Fraternité) כמין דת חדשה. וזה לשון סקירתו רבת־החן:

למהפכה שני שלבים הנבדלים בעליל. הראשון ב־1789, כאשר אהבת השוויון שכנה בלבבות בצוותא חדא עם אהבת החירות; כאשר נתכוונו לברוא מוסדות ליברליים ולא רק דמוקרטיים, כאשר רצו לא רק להפר זכויות מיוחדות אלא גם להעניק ולהבטיח זכויות בחגיגות. זה היה עידן הנעורים, ההתלהבות ותשוקת־התמסרות נדיבה וכנה.²¹

להלן הוא מתאר, בלא־פחות חן, את תוכנה של אמונה נעלה זו:

הצרפתים שחוללו את המהפכה, האמינו בעצמם; הם לא פקפקו בכוחו של האדם וביכולתו להגיע לשלמות; הם העריצו בהתלהבות את גדולתו, הם האמינו במידותיו הטובות. הם היו בטוחים שנבחרו לשנות את החברה ולחדש את המין האנושי. תשוקות ותחושות אלו היו להם למעין דת חדשה, שהולידה כמה מהתוצאות רבות־העצמה, שהדת, במובנה הנכון באמת, יוצרת: לשרש את התייחדותם איש איש באני שלו (legotism), לעורר אותם למעשים של גבורה ושל מסירות.²²

"דת" זו לא רק נגלתה בתנ"ך²³ אלא אפשר להוכיחה בניתוח מדעי מחמיר ביותר. אין לנו כל סיכוי לזכות בשלום שלמענו פרצה מלחמת־העולם השנייה אלא אם כן נקים לתחייה את בשורת החירות. כי אִי־השקט של עולמנו הוא מהפך דתי. סוף־סוף יש להבין שצורותיה השונות של הטוטאליטאריות הן רק גילוי חיצוני של אי־נחת מושרש עמוק בכל הנוגע לדמוקרטיה שלנו, על שהיא פוליטית בלבד. הפשיזם, ובייחוד הנאציזם, וכן הכולשוויזם מציגים רק אותן סגולות, אשר דה טוקוויל קרא להן בצורה קולעת תוצאות הדת, באשר היא: "עוקרת משורשו כל אגוטיזם אינדיווידואלי, מעודדת מעשים של גבורה ושל מסירות". הנאציזם הוא, כמובן, דת הגיהנום, סוג של שטניות, והקומוניזם הוא, כדתו של הקלברי פין, חתולים מתים, טקסים בבתי־קברות וכו'. אִי־על־פיכך, השורות, רובן ככולן נישאות קדימה מכוחה של קנאות לא־תיאמן המוכרת לנו מכל מלחמת־דת. הם מאמינים בפרוגרמות שלהם חסרות־ההיגיון. הם אכן, פשוטו כמשמעו, מאמינים אמתיים. Mein Kampf ו־Das Kapital הם התנ"ך שלהם, לנין והיטלר – נביאיהם בעלי־ההשראה, חיסול הכופרים הוא תפקידם המקודש.

יש לנו, בדמוקרטיה הפוליטית־בלבד, מעט מאוד להציב כנגד האנימאמין שלהם. כמובן, בטוחים אנו שעקרונות היסוד של חברתנו הם, בלי כל ספק, אמתות נצחיות; אך כמעט כולנו יודעים היטב שעד כה נכשלנו בעיצוב חיינו על־פי אותם עקרונות. יותר מדי אכל הרקב במדינתנו; עושר גואה על גדותיו לעומת עניות מנוולת, שחיתות, פשע, הפקרות, מגפות, אנאלפבתיות. יש עיוותים כלכליים רבים נוספים שלעולם אִי־אפשר לפטרם במחיידי שכניכול אינם אלא סתם מכפלות של חיכוך. די להזכיר משברים החוזרים חלילה במחוזים כמעט קבועים. ואפילו ארץ נפלאה זו, המתקדמת בכל האומות הגדולות, לא תהיה מסוגלת־כמעט לעמוד בחזרה גדולת־ממדים של אבטלת־המונים. אנחנו צפויים לאבד את שלומנו המובטח בכוח הנשק אלא אם כן נצליח למחות את האמונות מ־שורות־הרע של אויבינו ולהחליפן בבשורת־החירות המושלמת, האמתית. ככל שרחוק הדבר שהאויב יכבוש את אמריקה מבחוץ, ייתכן גם ייתכן שיכבוש אותה מבפנים. הדבר יכול לקרות באן!

מאידך גיסא, אם יעלה בידנו לשכנע את עמנו בדיבור ובמעשה שהדמוקרטיה המושלמת היא בגדר האפשר – תיעלם הסכנה מבחוץ. כי יכולים אנו להבטיח – ולהעניק – גם חירות וגם שוויון, ואילו האויב אין בידו להציע אלא שוויון על חשבון חירות.

יכולים אנו לשבור את המונופולין על הקרקע. כל שדרוש הוא לבלום את הנרידה הפרולטארית מן האזורים הכפריים אל הערים, עלידי שניציע לנוודים־בכוח סיכויים

טובים יותר במרחב הכפרי עצמו. אפשר לעשות זאת על-ידי הקמת יישובים חקלאיים שיתופיים מן הסוג שהקים המחבר בגרמניה – יישובים שהכירה בהם הממשלה הטרנס-היטלראית כהצלחה שאין דומה לה.

לתכנית כזאת לא תיתכן מצד בעלי-היש התנגדות שאי-אפשר לגבור עליה. נשתנו הזמנים מאז 1907, כאשר גייס וינסטון צ'רצ'יל את הכוחות המזוינים כדי להגן "על המונופולין הגדולים העתיקים כליכך שכמעט נעשו נושא להערצה. נגרנו ניצב כמעט כל כוחי-המזון המודרני. עלינו להתמודד עם האפאתיה ועם קלות-הראש של כל מגזרי הציבור. נגרנו כל המערך הפוליטי של המעמדות ושל הזכויות כפי שהוא מיוצג על-ידי בית המחוקקים השני [בית הלורדים] של המדינה"²⁴.

מאז זעזעו את האנושות שתי מלחמות-עולם ומשבר איום אחד. חלקים ניכרים של המעמד הבינוני הישן אבדה להם שאנגנותם והתופעה האומללה של אבטלת-המונים חדרה לזירה הפוליטית. הבורגנות איבדה את מצפונה הנקי ואת אמונתה בעצמה ובעיקריה, ממש כפי שהאריסטוקרטיה של "המשטר הישן" (Ancien Régime) איבדה את המהפכה בימים עברו. אותן "אפאתיה וקלות-ראש של כל מגזרי הציבור" לשעבר הפכו במגזרים רבים, במה שנוגע לעניינים פוליטיים, לעירנות ולרצינות. מסים בולעים את התמלוגים ואת הרווחים. היוזמים התעשייתיים הגדולים תפשו סוף-סוף שהם מעוניינים יותר ביוזמים משלמי שכר גבוה מלשלם שכר נמוך בעצמם – מפני ששכר גבוה פירושו כוח-קנייה גבוה. שוב אינם קיימים הכוחות הערוכים נגד רפורמה שגייס בשעתו צ'רצ'יל הצעיר, מלבד אותו קומץ משפחות שבבעלותן מחצית השטח החקלאי והרבה מן השטח העירוני של ארצנו, ואותן חברות רשומות, קורפורציות גדולות, שחלק ניכר מהן מצוי באותן ידיים עצמן. חוץ מאלו הרי רק חטיבות, או מפלגות, מעטות מעוניינות בהמעדתן של הקפיטליזם כשלעצמו על כל מגרעותיו, כישלונותיו ומכאוביו. רוב הבריות רק מגנים עליו; משום שהם מאמינים שאין להם בחירה אלא בין קפיטליזם לבין טוטאליטריזם; הם אינם רוצים לסכן את מידת החירות הכלכלית, הפוליטית והדתית שהם נהנים ממנה. באותו רגע שיהיה אפשר לשכנע אותם שיזכו במנה גדולה יותר של כל אותן חירויות, יעשו יד אחת ויצטרפו.

תפקידם של מדעיה-החברה, ובייחוד של הכלכלה העיונית, ללמד בשורה זו ולהפיץ את הביטחון שדמוקרטיה מושלמת היא יותר מחלום באספמיה של אלו בריות משונות. המחלקות לכלכלה באוניברסיטאות של כל המדינות התרבותיות, רוסיה הסובייטית בכללן וארצות-הברית לא מוצאת מכללן, מייצגות את הגרוע בצווארי הבקבוק שיש להתגבר עליהם. עד ימינו אנו טמנו המומחים ראשיהם בחול. אף לא אחת מהדעות המכריעות של אלופי-הכלכלה, אף לא אחת מן העובדות שהדגשנו, לא מצאו נתיבות לתוך ספרייה-הלימוד של תורת-הכלכלה; אף לא העובדה היסודית ביותר – של החלוקה הקולקלת של הקרקע; יתר על כן, אף לא עובדת הנדידה הענקית אל הערים – בתורת השכר והרווחים; אין איש יכול להכחיש כי עובדות אלו עומדות בעיני וחיילים לקחתן בחשבון בכל תיאוריה שפויה ומבוססת.²⁵

הימים יותר מדי הרייסכנות הם מלהשתעשע בגינונים אקדמיים. הוציאו ראשיכם מן החול, עמיתי הנערצים המכובדים; זכרו את חובתכם ללמד את האמת, ורק את האמת,

ושובו להיות מה שראוי לכם להיות – מנהיגי הבריות, במקום להיות כלי-שרת בידי מנצליהם.

הערות

1. שם, Everyman's Library, עמ' 33.
2. Contrat Social, sec. 11 – [הספר מצוי בעברית].
3. טורגו, Réflexions, sec. 9.
4. Wealth of Nations, עמ' 42-44.
5. טורגו, שם, sec. 10.
6. שם, sec. 6.
7. Discourse sur l'Origine de l'Inégalité parmi les Hommes, עמ' 77.
8. קריי מקויליאמס (McWilliams), "Factories in the Fields", עמ' 202.
9. שם, עמ' 268.
10. אנה ג'ורג' דה מיל (Mille), ב"2, Am. Jour. Econ. Socio. : 2, עמ' 231-232.
11. שם, עמ' 11.
12. שם, עמ' 131.
13. שם, עמ' 34.
14. שם, עמ' 58.
15. Industrial Efficiency, Leon Levy ed., עמ' 149.
16. Critique of the Party Program, Neue Zeit, Vol. 9, II, עמ' 161.
17. בנאום באדינבורו, 17 ביולי 1909. נרפס מחדש בתוך Land and Liberty, לונדון, יוני 1940.
18. שם, II, עמ' 63.
19. Quelques Notes sur l'Amerique.
20. ג'פרסון, "Democracy", ציטוטים, לוקטו ע"י פאול פדובר (Padover), עמ' 131.
21. שם, עמ' VI.
22. שם, עמ' 229.
23. "והארץ לא תימכר לצמיתות כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויק' כה, כג). "הוי מגיעי בית בבית שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום והושבתם לברכם בקרב הארץ" (ישע' ה, ח).
24. Land and Liberty, יוני 1940.
25. אני, כמוכן, מודע ליוצאים מן הכלל הרבים שביקשתי להציג, החל מקארור (Carver), מדור הכלכלנים הישן, ועד ביי (Bye) מבני דור זה. הם ראויים לכבוד; מובטחני שהם היו מסכימים עמי בעיוני אלה. רק על זאת אני קובל – שאין די יוצאים מן הכלל, על כל פנים – לפי שעה, כדי יצירת רוב.

החי. אם אמנם יש סופיות בעולם הריהי חובקת את כל החיים בחיבוק אחד ויחיד שאינו ברחלוקה. אין ספק כי חיים אלה, המשותפים לכל-חי, מציגים לפנינו הרבה פערים וסדקים, ומאידך גיסא הם אינם אחידים במובן כה צר, שלא תישאר לכל יצור חי האפשרות לפתח לעצמו אינדיווידואליות במידת-מה. ואף-על-פי-כן שלמות אחת הם.

אנחנו סבורים – יודגש זאת במיוחד – כי בהשקפה זו בדבר האינדיווידואליות אנחנו מתגדרים בבקעה של מדעייהטבע בטוהרתם. ידוע לנו, כמובן, שכאן המקום שממנו המריאו רוב הממריאים, מאפלטון ועד ברגסון, אל המטאפיזיק; אבל אנו סבורים שרק הסקנו מסקנות מן הניסיון. כמובנם המצומצם של מדעייהטבע יש רק אינדיווידואליות אחת, והוא מכלול החיים בהתפשטותם בחלל ובזמן. מה שמכונה בפנינו בהכללה "אינדיווידואל", הוא אינדיווידואל רק במידה מועטה מאוד; יש לתפשו כחלק של החיים הכלליים ההם ובייחוד של אותו חלק מהם, שאנחנו קוראים לו המין שלו. אכן, אפילו המין עדיין הוא בגדר מושג של דרג, ולו גם כזה שבדרך כלל אינו מערים על הבנתנו מכשולים שאי-אפשר להתגבר עליהם.

כדין הגשמי דין הנפשי. גם את חיי הנפש לא נוכל להבין אלא אם כן נתבונן באינדיווידואל כעל חלק משלשלת-החיים כולה ובייחוד של מינו. כאן האפשרות האחת והיחידה להבין, למשל, אותם אינסטינקטים מופלאים, שכל בעלי-החיים מביאים עמם לקיומם כסגולות מועילות ביותר למלחמת-הקיום שלהם.

אלא שבבואנו לדון בחיי-נפש יותר נעלים אין אנו יכולים להסתפק עוד בעיון הוואולוגי במין; במקומו צריכה לבוא החברה.

אין בכך דילוג על פני תהום לוגית רבה, כי אם צעד קטן, איתן, ממושג אחד לרעהו הקרוב לו מאוד. שכן עלינו לעסוק רק בחברות של קרובי-מין² וואולוגיים, וכך "חברה" מציגה עצמה כהתפתחותם של מינים מסוימים של בעלי-חיים, שהתרחשה על-פי חוקי-ההתפתחות הכלליים, לכדי צורת-קיום יותר גבוהה. חברה היא מין החי חיים חברתיים; שוב אין המין בבחינת נתון המגלם את כל הפרטים שוויהתכונות, אלא את כל החברות של פרטים שוויהתכונות, כשהמלה "פרט" משמשת לנו במובנה הרווח.

מבט אחד יגלה עד כמה קרובים שני המושגים. מין וחברה שניהם יצורים קולקטיביים בני-קיימא, בני-אלמוות על-פי המושג, במובן שנכוננו להם חיי-נצח לולא חלו שינויים בסביבתם. ולכן יש לשניהם זמן בלתי-מוגבל כדי להמשיך ולהתפתח, תוך כדי הסתגלות מתחדשת תדיר לתאים החיצוניים המשתנים, באמצעות הבררה והתורשה, להתפתח הלוך ועלה...

אם להמשיך ולגזור את התפתחות הנפש מתוך מצבים עובריים אלה, מתגלה שבמובן המצומצם אל לנו לדבר על "אינדיווידואל" פסיכולוגי, הרבה פחות עוד משרשאים אנו לדבר על "אינדיווידואל" ביולוגי. שכן עם התהוות החברה, שלא להזכיר את ההישגים הגופניים שהזכרו זה עתה, נסתיימה בעיקרה ההתפתחות על-ידי שיפור המבנה הגשמי. אף-על-פי-כן ממשיכה ההתפתחות באותו כיוון ובאותן דרכים של הסתגלות ושל תורשה, אלא שהיא נוקטת אמצעים חדשים לגבי שתיהן. ההישגים החדשים לא עוד יהיו מרכיבים של המבנה הגופני, המורשים כך, כי אם כל ההתקדמות הזאת מתרחשת בלי

תודעת-האני ותודעת-האנחנו*

1

מושג האינדיווידואל

די בהרהור קל להצביע על כך שהמושג "אינדיווידואל" עצמו בעייתי מאוד, ככל שלא יראה כן למחשבה הבלתי-מדעית.

הוא הדין אפילו לגבי האינדיווידואל כמובן הביולוגי. אך נתחיל להתמקד מעט במושג זה, מייד יתמוסס בין ידינו, ואם לא יהיה לבידיון ממש, בוודאי יהיה, לכל הפחות, ל"מושג של דרגה".

הבה נתחיל בדרגים התחתונים. נתבונן ביצורים הנמוכים, שאינם מתרכבים באורח דר-מיני אלא בדרך החלוקה או על-ידי שלוחות. היכן מתחיל כאן האינדיווידואל, היכן הוא מסתיים? לפי מושגינו היומיומיים האמבה היא אינדיווידואל. והנה, אך נתבונן בה מתחת למיקרוסקופ נראה כיצד היא מתהדקת ומתחלקת לשני יצורים בלתי-תלויים זה בזה. היכן נשאר האינדיווידואל שלנו? האם הוא בחלק אחד מחלקיו? באיזה? ושמה בשניהם? והלא אז כביכול התחלק ה"בלתי-מתחלק"? איזו סתירה מניה וביה יש כאן? לא נותר לנו אלא להסיק שהראשונה כאמכות ממשיכה לחיות ככל האמכות, ולשון אחר, שיש רק אינדיווידואל אחד, היינו המין (Art, species). אותו קושי ניצב לפנינו בראותנו כיצד תולעת נמוכה שנחתכה לשניים משלימה את עצמה לכדי שני "אינדיווידואל" עצמאיים.

בדרגים העליונים של דירוג בעלי-החיים שוב ניצבים אנחנו בפני אותו הקושי. כל אחד ממנו היה פעם "אורגן" (איבר), עצם מעצמה ובשר מבשרה של אמו. מתי נעשה לאינדיווידואל? בחיים התוך-רחמיים? ואם כך, באיזה משלבי התפתחות העובר? אחרי הלידה? ושמה איפוא חיתוך חוט הטבור הוא שיצר מאינדיווידואל אחד – שניים? נושא זה כה חשוב לעיוננו עד שניתן עתה את רשות-הדיבור בהרחבה לאותו הוגה, שיותר מאשר הפילוסופים הנחשבים בני זמננו, התחקה אחר רעיון זה המטריד באין מנוס ממנו. כך כותב ברגסון:

היכן מתחיל עקרון-החיים של האינדיווידואל והיכן הוא מסתיים? אתה מובל אחורה יותר ויותר עד לרחוקים שבאבות-אבותיך; אתה מוצא שהכול בהם זהה, וזה באותה כמות קטנה של חומר-מקפא, שהוא בלי ספק השורש הראשוני של אילן-היוחסין של החיים. חומר זה, כפי שהוא זהה בהיקף-מה עם אבות-האבות הפרימיטיביים הללו, כן הוא זהה עם כל מה שהתפתח מתוך אותו מקור בהתפלגות; מבחינה זו אפשר לומר שהוא, חומר זה, מחובר עם כלל בעלי-החיים בחושים נעלמים. לפיכך אך תביעת-חינם היא לרצות לצמצם את הסופיות (finalité) בתחום האינדיווידואליות של היצור

שינויים גשמיים מובהקים על-ידי המצאתם ושכלולם של כלי-עבודה וכלי-נשק המתגברים את האיברים המולדים, ועל-ידי ייעול גובר והולך של ארגון החברה בעצמה כמכלול. ובמקום הורשתן הפיזית של תכונות נרכשות (אם אמנם יכלה הורשה להתבצע, כחפצו של וייסמן, רק על-ידי שינוי התאים העובריים, תיק"ו), באות מעתה ההורשה כמובן המשפטי והמסורת הרוחנית.

ברם, אלה הם רק אמצעים חדשים אל המטרה הישנה, ההתפתחות למעלה (ולשלב) יותר גבוהה, כמובן היחיד שהוא בר-מדירה – היא שיפור יחסי-הקניין. דומה הדבר להולדה הדרמינית שאף היא לא היתה אלא אמצעי חדש לשם השגת המטרה השווה תדיר. מבחינה עניינית לא נשתנה דבר. עדיין ה"אינדיווידואום" חונט כפקע את חייה הנצח הגדולים של הקולקטיוו ובשעת לידתו הוא מקבל כחיתול לתוך עריסתו את כל הישגי החיים בכלל ואת הישגי החברה בפרט...

2

הנפש האינדיווידואלית כיציר החברה

יצור צעיר, ויותר מכל אדם צעיר, נולד לתוך חברה, אשר, כמו מין מן החי, אף היא מוכרחה להתנהג באופן מסוים ומוגדר בדיוק – כדי להתקיים. בעזרת הכלים, שעברו אליה בקבלה, ובהם גם כלי הזיון המשמשים לציד, עליה לשרות עם הטבע הסובב ולכבוש ממנו את קיומה ולהבטיחו בנשקיהמגן נגד אויבים – חיות ובני-אדם. האדם הצעיר נוכח לדעת, מרגע שהוא מסוגל לכך, שהוא עומד בלבו של תהליך, שבמשך דור אחד חלים בו רק שינויים קלים, כמעט בלתי-מורגשים. יתר על כן, חברתו זו ערוכה גם בפנימה באופן מסוים מאוד, שבלעדיו אף היא לא היתה יכולה להתקיים. שלא כאורגניזם היחיד אין היא "רצף" (Kontinuum), המתואם היטב על-ידי האיבר המרכזי, כי אם "מסוגר" (Diskretum), אשר עליו לברוא לעצמו בכוחות עצמו את ה"הסכמה הכללית" (Consensus) הנובעת ומקוימת בעצם המבנה – ולקיימה ולשמרה בכל התנאים והנסיבות. לשם מטרה זו, העולה בחשיבותה על כל שאר המטרות, עברה הקבוצה בזמן התהוותה תהליך של "חיברות" וחבריה – תהליך של "ביות", ונמצאת החברה עתה מחוברתת וחבריה הבוגרים מבוייתים. היחסים ההרדיים מוסדרים בקפידה, על-פי "התוכן הרעיוני" על-ידי נורמות, על-פי "התוכן השלטוני" על-ידי צווים. את כל אותו מעשה הסדרה יש לשנן ולהטביע מדור לדור בכל חברי-קבוצה בגדילתו, כל איברי-חבר חדש טעון ביות מחדש. בדרג חברת-החיות נעשה הדבר על-ידי האינסטינקט, וייתכן שכבר משתתף בזה במידת-מה החיקוי; אולם בחברה האנושית החינוך במודע³ עולה בהרבה על האינסטינקט ועל החיקוי גרידא. אמנם, עוד נחזור ונפרט שהחינוך במודע יכול להשפיע רק מפני שהמחנך מוצא בצעיר את נקודת-המשען למנופיו באלו אינסטינקטים ומעריך אינסטינקטים מולדים, ובייחוד ביצר ההערכה העצמית השלילית ובנטיית לחיקוי, לפתיחות לסוגסטיית ולסימפטיית.

האמצעי החינוכי רבי-ההשפעה הוא המופת: הילד לומד בשעת המשחק, כאשר הוא מחקה את המבוגר, בעל היוקרה העצומה. עד כאן כמוהו כגורי בעלי-החיים. חינוכו של אדם צעיר משפיע יותר ונעשה סתגלני יותר מכוח מסורת המופת באמצעות הסמלים.

התגלמותם החשובה ביותר היא הלשון בהתרחבותה מעבר ללשון-החיות כלשון מושגית: היא קיימת ועומדת ותעמוד, אפילו כאשר בשלב גבוה ממנה ממלאים הסמלים של הכתב ושל התמונה וכו' תפקיד נכבד. רק בעזרת הלשון נעשה האדם החייתי לכר-אדם, נעשה הַעֲרָר לגרֹדְדָה, היא החברה הראשונה או הקבוצה האנושית. היא הנושאת כמעט את מלוא מכלול "החומר התורשתי" (Vererbungsmasse).

בדרך זה ייעשה האדם הצעיר, וכתוצאה מזה האדם המבוגר, לאקסמפלר (עותק) של חברתו מבחינה נפשית כפי שהחיה או הצמח כל אחד הוא עותק בן מינו מבחינה פיזית. רק כך יש לתפוש את הדבר: כמו המין כן החברה היא צורה שלעולם יוצאים ומתגלים מתוכה וממנה מדור לדור אותם העתקים, בני-דרפוס אחד, הנברלים זה מזה רק ככל שלא יכול האריג הגס להיצמד לכל קפלי הדגם הקודם. סטיות "אינדיווידואליות" קלות אלו מצורת המקור הראשוני יהיו, כידוע, נקודת התחלה לאותן ואריאציות, העתידות לעצב משהו חדש: במקרה המין, במשך תקופות ממושכות לא-ימידה תפתח צורה ראשונית חדשה, יקום מין חדש; במקרה החברה, במשך תקופה קצרה הרבה יותר – חברה חדשה. אך בזה הקרמנו עיונים קינטיים, שלפי שעה אינם מענייננו.

עלינו איפוא לךמות לעצמנו את נפשו של האדם היחיד, שנולד והתחנך בחברה, כמין לוח – להוציא את האינסטינקטים שהועברו מן החייתיות ואת התכונות החברתיות ההיפותטיות, שכבר נעשו למבנה – לוח המכוסה כולו בכתב של הקבוצה, וגם בזה אנו מתעלמים לפי שעה מגוני השוני האינדיווידואליים הנ"ל.

ולפיכך ה"אינדיווידואום" הוא, כמובן הנפשי עוד הרבה יותר מאשר כמובן הביולוגי, מושג יחסי מאוד, מושג של דירוג.

3

אינטרס-האני ואינטרס-האנחנו

הבה נסכים בינינו לציין את כלל המושגים, ההערכות והרפפים שהטביעה הקבוצה בנפש היחיד בעזרת מופת, חינוך וכו', בקיצור, על-ידי "ביות", כמונח "תודעה קיבוצית" (Kollektivbewusstsein). ובכך, לפי תפישתנו זו זהו מרכיב של התודעה האינדיווידואלית, אותו חלק המצוי, באותה עצמה ובאותו הרכב בקירוב, בכל התודעות האינדיווידואליות של אותה קבוצה.

המרכיב השני של התודעה האינדיווידואלית הוא כלל המושגים, ההערכות והרפפים הרציית, שהעביר האינדיווידואום כמנת-חלקו בירושת העבר הטרומ-חברתי, החייתי של מינו, והכניס אותם אל החברה. הבה נכנה אותו "תודעת האינסטינקט". התודעה הקיבוצית מתייחסת ל"אינטרס הקיבוצי", ותודעת האינסטינקט – לאינטרס העצמי החיוני, הוא הדבר, שלהלן יכונה "המלאי" (Reservat) הביופסיכולוגי, ובלשונו של שפאן (Spann) "המערכת החיונית" (Vitalsystem).

שני מרכיבים אלה של התודעה האינדיווידואלית כרוכים זה בזה במודעות העצמית ללא-הבדל ביניהם, וחשוב מאוד לזכור זאת. אם נתבונן לאור הבחנה זו, ייראה בעיני כל המצוי בתודעה הקיבוצית כמחשבותי שלי, כהערכותי וכדחפי לרצון באופן בלעדי ממש כמו אלו שצמחו מתוך תודעת האינסטינקט. רק על-ידי חשיבה ועל-ידי השוואה עם

תוכנייהתודעה של בנייהאדם החיים אתי, כפי שהועברו אלי באמצעות סמלים, יכול אני למצוא כי להם אותן המחשבות, אותן הערכות ואותם דחפים לרצייה כמו לי, ומכאן אוכל להוציא גזרה שווה שהשליתי את עצמי בהניחי שכל אלו משלי הם, שבאוטונומיה של נפשי שלי מקורם.

לעומת זאת, המודעות העצמית מורה כי בקומפלקס של התודעה הקיבוצית מתערבים שני מרכיבים, הנבדלים זה מזה בעליל. האחד מיוחס ל"אני שלי", השני ל"אנחנו שלנו", הראשון לאינטרסיהאני, השני לאינטרסיהאנחנו. הבה נכנה את הראשון תודעתיהאני ואת השני תודעתיהאנחנו.

תודעתיהאני היא המודעות לתלות בקבוצה שאני משתייך אליה. האינטרס שלי הוא, מתוך אותם מושגים והערכות שיש לשותפי, להידחף באותו האופן לאותו סוג של מעשים; שאם לא כן עלי לחשוש שאצא בהפסד, החל מניופה קלה ועד לנוק חמור ביותר או לעונשים כבדים ביותר. אני לבוש, למשל, מלבוש מסוים, משתמש בצורות מסוימות של תקשורת ושל חברותא, ממלא אחרי טקסים דתיים מסוימים וכו'. הצווים הנגזרים ממעשי הם "כללייבינה", כללימוסר, צווים היפותטיים. אני עושה כזאת וכזאת או נמנע מלעשות כזאת וכזאת, מפני ש"הבריות" נוהגות או אינן נוהגות כך. כאן החברה מופיעה בחזקת ערכאתערר אחרונה.

בתודעתיהאני האינדיווידואל מתייצב מול הקבוצה, שהוא משתייך אליה, כנפרד מול נפרד, ואילו עמדתה של תודעתיהאנחנו שונה לגמרי. אין זאת מודעותי לתלותי בקבוצה כי אם לשייכותי אליה. ברם, אפילו ביטוי זה עודנו אינדיווידואליסטי מדי. תודעתיהאנחנו אינה מתייחסת כלל וכלל אלי ואל האינטרסים שלי כי אם דנה ב"עלינו" ובאינטרסים "שלנו". לעומת התקבולת הקיימת באינטרסיהאני בין האינטרסים של האינדיווידואל ובין אלה של הקבוצה, הרי באינטרסיהאנחנו יש אחידות: האינדיווידואל חש ממש בקבוצה, כעדה, אינטרסיהאני שלו נמחק או לכל הפחות נדחק לקרןצווית כפחותיערך. והצווים הנגזרים מזה כצווייעשה אינם היפותטיים כי אם קטיגוריים. אני עושה כזאת וכזאת או נמנע מלעשות כזאת וכזאת עלפי צו מצפוני או עלפי איסורו. שוב אין החברה הערכאה השופטת האחרונה, אפילו היא תובעת אותה התנהגות למעשה כמו המצפון. אלא תחושתהחובה היא תחושת חוסרהתלות בחברה, ואם יקרה מקרה של ניגוד בין הצו החברתי לבין הצו הקטיגורי נדע כי עלינו להכריע בעד השני, נגד הראשון, ואין זה מעלה או מוריד אילו תוצאות עלולות לנבוע מזה לגבי אינטרסיהאני שלנו.

הבה נחזור ונאמר כי אינטרסיהאנחנו זה וביטוי כמושג, תודעתיהאנחנו, נמצאים לנו כמודעותנו העצמית, אם אמנם נעמיק להתבונן. בדרך כלל הוא מצוי בירכתי שימת לבנו ואין משגיחים בו.

תודעתיהאנחנו ואישיות על-חברתית

אותה תודעתיהאנחנו הולכת ונסוגה לירכתי התודעה ככל שמתפתח היחיד ומתפתחות החברות; ואילו את חזית התודעה תלך ותתפוס תודעתיהאני, בדומה לצבא כוכבי מרום

ההולך ונעלם בזרחה הבהיר שבהם, הוא השמש. האדם הבוגר שבדרגות העליונות של הציוויליזציה נעשה מודע לתוכן זה בתודעתו רק ברגעים נדירים, ההולכים ונעשים נדירים יותר ויותר ככל שהציוויליזציה מתקדמת. אלה הרגעים בהם עומדים לשיקול אינטרסים מכריעים ביותר של אחרים או של החברה כמכלול, למשל נוכח סכנת-מוות לאדם כאשר הוא אדם (Mitmensch) או במשבר מכריע בגורל הקבוצה. הנכונות הציבורית לעזרה, כפי שנתגלתה בגרמניה אחרי שנהרסה ספינת-האוויר 'צפלין' באסון נורא, ויותר מזאת התנופה העצומה של הפטריוטיזם בכל מקום עם פרוץ מלחמת-העולם הראשונה – אלה היו מן הרגעים שבהם דחק אינטרסיהאנחנו, כמעט ככול, את אינטרסיהאני מחזיתה של שימת-הלב, רגעים אשר בהם מחקה התובנה החיה, שהכירה בכך כי האינדיווידואל טפל, כמעט בטל, לעומת הקבוצה, שהמכלול חייב להתקיים, אפילו כרוך בכך אכזר האינדיווידואל – מחקה כל תודעתיהאני וכל שאיפתיהאני. ובהמשך אותו דימוי, ברגעים נדירים כאלה יכסה צלה האפל של סכנה איומה כמו ליקוי את מאור-היום, וכל אותו "מושג מורכב" של רקיעהכוכבים כולו יחזור וייגלה לעין, ששוב אינה מסנוורת מאור-השבעתיים של האני.

בדמויות בעלי אישיות על-חברתית לעולם אין אינטרסיהאני מחוק עד כדי כך בשלמות, וככל שמעמדם גבוה יותר לעולם הוא מחוק פחות. זהו המעיין ממנו ישאבו את הכוח בדרכם, שלעתיים קרובות דרך ייסורים היא, לשרת את הכלל בענייניו הגדולים. ואמנם הגל, שככלל הצטיין ביותר בתפישת אינטרסיהאני, היטיב לתאר זאת: "אלה הם האישים הגדולים בהיסטוריה, שמטרותיהם המיוחדות להם מכילות את עיקר העיקרים (das Substantielle), שהוא רצונה של רוחהעולם..."⁴

מעניין במיוחד לברר שיכול מושא אינטרסיהאני להיות שונה בזמנים שונים ואצל קבוצות-אדם שונות, ואף בקרב אותה קבוצה עצמה אצל אינדיווידואל שונים. יכול הוא להיות מוגבל בחוג מסוים של בני-אדם אחרים, אבל יש שיתפשט ויחול גם על בעלי-חיים אחרים, ובייחוד על הגבוהים שבהם. במקרה הראשון לעולם יקיף ה"אנחנו" את "קבוצת-המסגרת" השייכת לו: כך תיקרא הקבוצה הגדולה ביותר, בכל מקרה ומקרה, שהאדם רואה עצמו מסווג לה: גודדה, איגוד של גודרות, שבט, איגוד של שבטים, עם, מדינה. אם קבוצת-מסגרת זו מחולקת בתת-חלוקות, יקיף ה"אנחנו" בדירוג מסוים של עצמת העניין (דבר זה יידון בהגיענו אל הפסיכולוגיה החברתית) גם את הקבוצה הגדולה וגם את הקטנה (או הקטנות) ממנה, אשר האינדיווידואל משתייך אליהן. כיוון שהתהליך החברתי מביא עמו את ההגדלה ההדרגתית של קבוצת המסגרת, ממילא יתרחבו קמעא-קמעא גם אינטרסיהאנחנו ותודעתיהאנחנו. בטיפוסים מסוימים של האישיות העל-חברתית תכלול תודעתיהאנחנו בכל מקרה מעגל רחב יותר מזה שבתודעת חברי הקבוצה הממוצעים. וחשוב מאוד הדבר, שכגבול ההישג של מעגל זה כן גבול ההשפעה של "עקרון הסולידריות", כן גבול המעגל של המחויבות המוסרית. במקרה השני הרי בשלביהאנושות הפרימיטיביים, מקום שם חוג בנייהאדם הנמנים עם "אנחנו" כמעט אינו חורג מקבוצת-המסגרת הצרה, אנו מוצאים שגם בעלי-חיים שאינם אדם נמנים על ה"אנחנו". ה"פרא" חש יותר קרבה לבעלי-החיים הגבוה משהוא חש אלינו; תפישה זו מתגלה בעליל במנהגים הדתיים המיוחדים ובהשקפות המזורות של ה"טוטם". בשלב גבוה יותר היא נחבאת אל הכלים ורק בדרגה עליונה ביותר היא

המדינה והיחיד *

באזרחות בת-החורין גם הבעיה המעשית האחרונה תמצא את פתרונה, ככל שבעיות מעין אלו בכלל יכולות להיפתר. אפילו יישארו ליחידים אלו שרידים של בעיות לא פתורות הרי יחסית למשא המוטל היום על שכמם של אישים על-חברתיים יהיו שרידים זעירים אלה בבחינת טיפה אחת של ורמוט הנותנת טעם למשקה. ענייננו הוא בקונפליקט ה"אימננטי" המתגלע בין המדינה לבין היחיד.

כך כותב גיאורג זימל (Simmel): "אחת התצורות הסוציולוגיות החשובות ביותר מיוסדת על כך שהחברות מורכבות מיצורים העומדים בתוכן ומחוצה להן בעת ובעונה אחת. שכן בין החברה לבין היחידים בה יכול שיהיה יחס כמו בין שני פלגים, וייתכן שיחס כזה, אף יותר פתוח ויותר לאטנטי, קיים תמיד. אולי בזה החברה מעצבת במודע, ולפחות בהכללה הרחבה ביותר, צורת יסוד לחיים בכלל. בצורה זו נפש היחיד לעולם לא תימצא בתוך התאגדות אלא אם כן תימצא בריכוזן גם מחוצה לה; שלא תימצא הנפש לפנים מן השורה אלא אם כן תימצא בריכוזן מחוץ לשורה"¹. ובמקום אחר הוא מדבר על אותה "שניות מעמיקה וטרגית החוצה מעיקרה כל יצירה חברתית, כל תצורה של יחידה המורכבת מיחידים. היחיד החי על תשתית פנימית, שיכול לקבל אחריות למעשיו רק אם אמונתו שלו מנחה אותם, צריך... להיות, עם ה'היות' שלו, שהוא בבחינת עצם מעצמו, לחוליה בתוך הכלל, כלל שמרכוזו מחוץ לעצמו. לא בהתאמות או בהתנגשויות בין שתי דרישות אלו מדובר, כי אם בכך שבפנימיותנו אנחנו כפופים לשתי נורמות זרות זו לזו, שכן התנועה סביב המרכז העצמי, השונה לחלוטין מאגואיזם, דורשת להיות מוכרעת בחיים בכוחה וברוחה, כפי שדורשת זאת התנועה סביב המרכז החברתי" (עמ' 38). "סתירה זו שבין המכלול, התובע מיסודותיו שיעסקו רק בחלק הצר שבתפקוד, לבין החלק שרוצה להיות מכלול לעצמו – עקרונית אין לה פתרון. אין אדם יכול לבנות בית מבתיים... ולא להצמיח עץ מעצים. דומני שניסוח זה מקיף את הניגוד שבין שני הפלגים בהגדרה כה קולעת, משום שהוא מרחיב אותו הרחק מעבר לצמצומו המקובל המחיל אותו על אגואיזם ואלטרואיזם בלבד"².

מבחינה פורמלית ביטויים אלה לא רק מחודדים ושנונים, ועל כך תפארתו של זימל תמיד, כי אם מוגזמים ומפורזים מבחינה עניינית, ולכך שתי סיבות: ראשית, ככל שזימל הוא אוניברסליסט מובהק, בכל זאת עדיין מהדהדים בו רעיונות של תקופת הנאורות. אותו יחיד שהוא דן בו הריהו קרוב מאוד ליחיד שנעשה אבסולוטי על-פי הרציונאליזם. העובדה שבדרך כלל זימל מודע לה – שאפשר לכנות את היחיד יחיד כמעט רק משום שהוא שייך לקבוצה בעלת מנגנון קבוע של נורמות – עובדה זו אינה מיושמת כאן במידה מספקת. קודם כול זה נכון מבחינה עקרונית. ועוד יותר הוא חל על העיון ההיסטורי, שמתוכו אתה למד שרק בתקופות של התפרקות חברתית גדולה, כמו זו שמתוכה צמחה הנאורות, נעשה היחיד, האישיות, מודע לקונפליקט הזה; זהו היחיד היותר מפותח, ה"על-חברתי", שצמח וחרג פחות או יותר ממנגנון הנורמות של קבוצתו.

חוזרת וקמה לתחיה. התודעה שנתעלתה עד שנתחווה כליל, הווי אומר שלא רק בני האדם, אלא החיים בכללותם חד הם (tat twam asi), וכתה בכודהיזם למיטב עיצובה. כאן המעגל הכפוף לסולידריות, ושלפיכך שוררת בו החובה המוסרית, הוא הגדול ביותר האפשרי, רחב אף מרוחבו בתרבות האירופאית-נוצרית, שבה התעלתה האישיות העל-חברתית רק עד התודעה של אחדות כל מה שהוא אנושי [Menschentum], להבדיל מ- [Menschheit], עד ה"הומניות". תנועתנו להגנת החי היא רק חלוץ קלוש של אותם אינטרס-אנחנו ותודעת-אנחנו חובקי כל-החיים...

תודעת-האנחנו היא בעינינו הביטוי לקשר העמוק בין האינדיווידואל לבין הציבור, דבר שטרחנו לתארו בעיונים אלה. הקשר בין "העובר" לבין חייאם בכל-זאת לא נותק מכול וכול: איכשהו ומתישהו חש עצמו ה"מורוס" [האופן] כ"סובסטנץ" [חומר]. היא, התודעה, חשה בזרם החיים הגדול, הנצחי הזורם בה; ומוטב: היא חשה עצמה כטיפה בזרם זה ומרגישה שכל מה שהיא מסוגלת לבצע הוא כוחו של הנהר הקדוש, ולא של החלק הזעיר שהיא עצמה מהווה בו; יתר על כן, שמייד היה בטל בחלוץ או בהתאדות, אלמלא נשאו הנהר בקרבו, אלמלא חסה בו. וכבר בשחר תולדות האנושות אמר זאת הומרוס במשלו הנפלא: "כמין העלים מין בני-האדם". רק האילן, או, מוטב, היער, חיים באמת, העלה היחיד בא, עובר וכלה: "החורף ישילם ארצה, אבל החורף המלבלב בכוא עת האביב יפריח אחרים".

בתודעת-האנחנו מושרשים עמוק שורשי ה"אלטרואיזם" כאשר הוא. מחווייתו יצמח כל מעשה-הקרבה, החל בעונו הנואש, שבו יגנו האם תחילה ולימים גם האב על צאצאיהם הקטנים נגד אויבים חזקים מהם בהרבה, ועבור למסירותו של גבר הלוחם למען עדתו ומת למענה או מסכן את חייו שלו כדי להושיע את רעהו ולחלצו מסכנה מאימת; ועד לאומץ-הלב שבהקרבה, נחלת האישיות העל-חברתית למען האמת והצדק. כמדומה שבזה יכולים אנו לחשוף את שורש כל מוסריות. ועוד נשתדל לנמק את ההשערה שאינטרס-האנחנו שולח שורשים אדירים גם אל האינטרס הדתי ואל האינטרס האסתטי. באופן כזה, כמדומה, נועדה עובדה פסיכולוגית, שעד כה הונח למדי העיסוק בה, להיות יסוד מוסד ומושג-מפתח של הפילוסופיה המעשית כולה. – – –

הערות

1. ברגסון, L'évolution créatrice, מהד' 9, עמ' 46-47.
2. בלשונו של אספינה (Espina) "חברות נורמליות".
3. "כל דור חדש דומה לפלישה של ברבארים קטנים; אם יחמיצו הוריהם את אילופם בדרך החינוך, הרי המפולת היא בלתי-נמנעת". (לה פליי (Le Play), במצע של 'Unions de la paix', פרק I, מביא עפ"י ג'יד (Gide) וריסט (Rist), תולדות המשונות של הכלכלה המדינית [Geschichte der volkswirtschaftlichen Lehrmeinungen], מהד' גרמנית שנייה, עמ' 534.
4. הפילוסופיה של ההיסטוריה [Philosophie der Geschichte], מהד' רקלאם, עמ' 66.

ואילו בימים ששוררת בהם הסכמה כללית, קונסנזוס, יתרחש כזאת רק לעתים רחוקות ביותר, ולעתים רחוקות עוד יותר יגרום הדבר לסבל.

הטענה השנייה קשורה לראשונה. זימל מדבר על "חברה", אבל מתכוון, כפי הנראה, בייחוד לאותה צורה חברתית המפעילה את הלחץ והכפייה החזקים ביותר על האישיות. זוהי המדינה שבהוזה, מדינת-הכוח הריכוזית.

ואמנם לגביה נכון הוא שמן ההכרח שככל שהאישיות עלתה והתפתחה מעבר לעדרי, כן היה האדם מודע יותר לקונפליקט, בהתמדה ובסבל. אכן במדינה קיימת "הסתירה המזורה", שעליה מדבר אוואלד (Ewald)³: "המדינה האמורה לפעול למען התרבות היא אנטי-אינדיווידואליסטית. אבל התרבות עצמה מניחה את האינדיווידואליזם הצרוף ביותר כהנחת-אב לה".

זאת ועוד. אמנם במדינה קיים הניגוד בין ליברליזם לבין דמוקרטיה, כפי שהראה בהצלחה פון ויזה⁴ (Wiese). הליברליזם מעלה את היחיד לכדי ריבונות, ואילו הדמוקרטיה קובעת את שלטון הרוב כעיקרון; אכן שתי דרישות שאינן מתיישבות זו עם זו מעיקרין!

אולם כפי שכבר ציינו בהקדמתנו, כל זה חל רק במידה פוחתת והולכת על האזרחות הפרדליסטית בת-החורין.

כאן "המדינה" רחוקה מן היחיד כרחוק מזרח ממערב, ולא במוכן של היום, הינו שהיחיד חסר-האונים אינו יכול להגיע אל המדינה הפועלת מרחוק ביתרון כוחה ואינו יכול להתגונן נגדה, כי אם נהפוך הוא: ה"מדינה", הינו הרשויות העליונות הללו, חסרות-אונים עד כדי כך שאינן יכולות להגיע אל היחיד, אף לא אל ביטוי אחד מביטויי-חיו, או להשפיע עליו, אף לא לכפות עליו. שוב אין האדם בחינת עזיחיער, שמטפחים אותו כדי להפיק ממנו לוחות ומרישים לשימוש ולתועלת, אלא כל המערך מושתת על ההנחה, שיוכל היחיד להתפתח בחירות מלאה להיות לאישיות מקורית עצמאית בהתאם לכשרונותיו.⁵

וקודם לכול: שוב סמי מכאן כל אותו קונפליקט מוסרי איום ונורא שהוא הוא הארס המכלה את חברתנו – שבדרך כלל יכולים אנו לעשות מעשה מוסרי, הווי אומר חברתי, אם מנוי וגמור עמנו לשאת בנזק לעצמנו, ושבדרך כלל יכולים אנו לעשות למען הרווח הכלכלי והפוליטי שלנו רק אם נחליט לפעול בצורה אנטי-חברתית, ופירוש, כך גזור מצפוננו, בצורה בלתי-מוסרית. זוהי הפסיכולוגיה של התחרות העוינת במערך הקפיטליסטי.

בכלכלה הצרופה אין עוד זכר לכך. כאן שוררת בכיפה הרמוניה של אינטרסים, פוליטיים וכלכליים, והרי תוכנה של זו הוא שכל התנהגות מוסרית תרומם ותאדיר את כבודו, רווחתו וביטחונו של האזרח, וכל התנהגות אנטי-חברתית חזקה עליה שעד מהרה תסב נזק לעושה-העוול.

אף כאן בוודאי יקרה לפעמים שהרוב יכריע, והמיעוט יצטרך להיכנע לרצון הכללי (volonté generale). לפעמים יהיה דבר זה כרוך בתחושות מכבידות. אבל על מה יסובו החלטות-רוב כאלו בציבור האזרחים בני-החורין? כמעט לא יתואר שאי-פעם ידובר בשאלות עקרוניות, שהגשמתן עלולה להביא סבל על האישיות המוסרית. כאן שוב לא תימצא עילה לאדם לשנוא אחרים או לרכאם בשל אמונתם הדתית או הפוליטית; בעצם

ייתכנו רק שאלות של יעילות או שאלות אישיות: היקבל את המשרה הזאת פלוני או אלמוני, היוקם מוסר זה או אחר עכשיו, והיכן וכיצד? אולי יש מי שתיפגע שאפתנותו האישית הקטנה כשיכריעו נגדו בהצבעה בשאלות כאלו; אבל דווקא האישיות בת-החורין, שרק עליה הכול נסב, חזקה עליה שכמעט לא תסכול מרגשות כאלה. אל יתעלמו מכך שאותה רוח של ביקורת חשדנית המריחה מאחורי כל פעולה של הצד שכנגד, ולעתים קרובות בצדק, מניעים נסתרים שאין מודים בהם, רוח זו לא עוד תתעורר אלא לעתים רחוקות. במקום שם הבריות ערוכים בקבוצות מוצקות (לאו דווקא בקבוצות של קרבת-דם; גם קבוצות של שכנים, שאין ניגודים מעמדיים מפלגים ביניהן, כשרות לכך באותה המידה); במקום שם המעשה האנטי-חברתי נעשה נריר בגלל כל אלה, שם חוזר המצפון ונעשה היועץ הנאמן ליחיד והשומר על החברה, ושוב יכול אדם לרחוש אמון לחברו, האמון שהוא המלט היותר חזק המלכד את החברה.

הבה נאיר את הנושא גם מצד אחר. וכי מה דורש הליברליזם למען היחיד או למען האישיות? הוא תובע חירות. וחירות מהי? אמר אריסטו: "אחד ממרכיבי החירות הוא לשלוט ולהיות נשלט, לסירוגין; המרכיב השני הוא לחיות איש איש על-פי חפץ לכו". והנה, נראה לנו כי שני כללים אלה גם יחד התגשמו במידה יתרה באזרחות בת-החורין, ברפובליקה החברתית הפרדלית, יותר משגם הנחוישים שבליברלי ימינו מעזים לקוות. באותן יחידות קטנות שם תנווה הריבונות כאשר היא, שם האדם אינו מספר כי אם אזרח, שקולו אינו רק "קול של בוחר", אלא קול של אדם בעל-השפעה, אכן שם, במקום להיות נשלט תמיד, הוא שולט בעצמו, אף כשהוא נמנה לפעמים על מיעוט בשאלות משניות.⁶

אולם עדיין צריך למלא את המושג האריסטוטלי בתוכן הרבה יותר עשיר כדי להגשים את מה שכיום נחשב בעינינו כ"חירות". לא מדובר רק באותה "חירות שלילית, מופשטת, ליברלית של הגדרה עצמית, שאינה חשה כמלים מוחשיות"⁷, כי אם בחירות עם כל הסממנים החיוביים, כפי ששטיירנר (Stirner) העמידה כנגד שלילה זו: "חופשי ממה: וכי מהם הדברים שאפשר להתנער מהם?... לא זו בלבד שמן הראוי שתפטר עצמך ממה שאינו רצוי לך, עליך גם להיות בעלים על הרצוי לך, לא רק 'בן-חורין' עליך להיות, מן הראוי שתהיה גם 'בעל-קניין'".

גם תנאי זה מוגשם: באזרחות בת-החורין אולי אין לכל אחד מה שהיה רוצה, אבל יש בידו כל מה שהוא רשאי לרצות בו לפי תרומתו לחברה. הוא לא רק בן-חורין, הוא גם בעל-קניין.

אפילו האיש שנחשב כמייצג מובהק של האינדיווידואליזם הקיצוני, אותו שטיירנר עצמו, מאשר שעל-פי תנאים אלה הושג כל מה שיכונה חירות במלוא מובן המלה:

את האידיאל של החירות המוחלטת הוא מכנה ההבל של הבלתי-אפשרי: 'אין מנוס, יהיה אשר יהיה, מהגבלת החירות. כמעט איני בא בתרעומת על שחברה, כגון החברה-המדינה, מגבילה את חירותי. במה שנוגע לחירות אין הבדל מהותי בין מדינה לבין אגודה'. רק זאת שאת המגבלות באגודה החופשית מקבל 'בעל-הקניין', בחיוב והן זוכות להסכמתו ותואמות את האינטרס שלו... מהותה של המדינה היא כפיית ההשקפות, הפקרת הייחוד,

הערות

האחדות שבה היא רק עצם ההשתייכות; ואילו באגודה אדם מזדהה באופן כן יותר, צמוד יותר, אישי יותר... לפיכך רק מבפנים, מתוך הכרעתו החופשית ומתוך מסירותו של היחיד תוכל לקום ההתאגדות החדשה. 'רק עם הפירוד האחרון ייעלם הפירוד עצמו וייהפך לאיחוד'. יותר משנורמות מלאכותיות ומפוקפקות, איסורים וגזרות יכולים לפעול למען ההתלכדות, תעשה הקריאה הפונה אל האינטרסים האמתיים ואל צורכיה החיים האמתיים. הטוב שבמערכים הוא זה המסתגל לאינטרסים אלה ולגלגוליהם באופן הגמיש ביותר. 'הפרדליזם הוא צורת החוקה של העולם החדש ושל העתיד'.

הרעיון המונח ביסוד הפרדליזם העקיב הוא איפוא ההתאגדות מתוך הזדהות פנימית, אשר היחיד נושא בה בכוחם של תודעתו ומצפונו... פירוש הדבר הוא רק זאת, שהכלל עונה הן למערך הזה על עקרונות ועל עיקר הנחיותיו, הווי אומר שחשים בצדקתו, ועוד, שכל שישתנו התנאים וההשקפות אפשר לשנות אותו באופן ששוב ייחשב כצודק (265-266).

זו היתה גם כוונתו של פרודון (Proudhon). את המלה אנרכיה שטבע הבין מתחילה "שאינה אלא הרעיון הקנטיאני, שיש לבאר את תקנות החוק בדרך הביקורת עד שיהיה בהן כדי לשכנע את התודעה. אנרכיה משמשת כאן במשמע שלילת הריבונות, הינו בהמרת השרירות בתבונה הטהורה" (266)...: רק הצדק של קהילה שיתופית חיה (Gemeinschaft) יוצר מעלת-כבוד ליחידים הקשורים בה, רק פעילות החוק ויעילותו בעולם החיצון מפנים את מעשי היחיד אל התפקיד הנכבד לעצבו, רק קסמם הרוחני של אידיאלים משותפים, של מעלת-כבוד משותפת, מעדן ומזכך את היצרים ומסייע בידי היחיד שלא תאבד מעלת-כבודו שלו ותומך ביצירות (301). החירות היא לאדם הכשרון המניע, הצדק הוא כשרונו המנחה. רק מפני שהאידיאל אומר הן לצדק מתוך דחף פנימי ביותר ומלביש אותו, כמושא הנשגב ביותר להתלהבות, בקסם שאי-אפשר לעמוד בפניו, רק מפני זה יש צדק במעשינו (302)... היחיד מגיע לידי שלמות לא מתוך סתירה למערך היעיל של הכלל, אלא מגיע אליה רק יחד עמו (303).

בהשקפה זו נפגשים באורח מוזר פוליטיקאי הכוח הפיאודלי-שמרני מזה והאנרכיסט האידיאליסטי מזה. טרייטשקה (Treitschke) כותב: "החירות, כפי שאנו יודעים מכבר, יסודה בחוקים נבונים, שהיחיד יכול לסדר למרותם בהסכמה מוסרית, ובשמירת החוקים האלה. המושגים כוח חוקי וחירות חוקית אינם מנוגדים, כי אם תואמים"⁹.

1. שאלות-יסוד בסוציולוגיה (Grundfragen der Soziologie), עמ' 38.
2. שם, עמ' 72-73.
3. בעיות הרומנטיקה (Probleme der Romantik), עמ' 54. השווה: C. Schmitt, Wert des Staates, S. 108 (ערכה של המדינה): "הרס היחיד, שאליו תתכוון הטענה הצפויה כאן, אינו נובע מהחוק ומן המדינה שכל-יכולה נתונה בהגשמת החוק, אלא מן המדינה כקומפלקס של עצמה, מן העובדתיות, שיש להתייבב מולה במאבק של עצמה בעצמה. השאלה כיצד עוד ניתן כאן לעזור ליחיד האמפירי, שוב אינה שאלה שבפילוסופיה המשפטית, וכיוצא בזאת גם השאלה באיזו דרך אפשר להגיע לכך שבעלי-העצמה יתמידו ויקפידו לעולם לשמור על החוק".
4. Der Liberalismus in Vergangenheit und Zukunft (הליברליזם בעבר ובהווה).
5. "מוטל על האינדיווידואליות לסבול, כאשר, שלא כראוי, כל העצמה מרוכזת בנקודת אחת של הגוף הפוליטי. הערובה היחידה לחירות היא בכך, שתחולק העצמה על בסיס התפקודים... שלטון חופשי פירושו דמוקרטיזציה של האחריות, שבלעדיה אין חיים שווים לחיות אותם" (לסקי [Laski], עמ' 90-91).
6. לסקי, שם, עמ' 56, מעיר בצורה נאה מאוד שהמושג המלא של חירות חייב לחול גם על הקבוצות החברתיות. "אין לך איולת גדולה מזו שהמדינה תראה עצמה ואת היחידים כהוויות היחידות הראויות להתחשב בהן".
7. אופנהיימר, Die geistigen Grundlagen des Anarchismus (היסודות הרוחניים של האנרכיזם), 1924, עמ' 300, והשווה לזה שמינזזה: "אדם בן-חורין הוא... מי שעושה בכל לבו את מה שהתבונה מייעצת לו לעשות. אדם כזה חופשי יותר בתוך מדינה, מקום שם הוא מתקין את חייו על-פי החלטות הכלל, מאשר בבדידות, מקום שם הוא סר רק למשמעתו הוא...".
8. לודוויג אופנהיימר, שם, עמ' 263-264. גם המספרים הבאים בסוגריים () מכוונים לחיבור זה.
9. פוליטיקה I, עמ' 56. הוא אף מפליג ומציין "חוק של דמוקרטיזציה של צורות-מדינה", המובטח מבחינה היסטורית (עמ' 160).

האלהת המדינה*

המדינה מהי? נדמה שהכול נוטים לסגוד לה. יש מי שרואים בה את האלוהות המשפיעה רוב ברכה, אלוהות שהבריות יוכלו לעבדה בכל נפשם ובכל מאדם, ויש מי שבעיניהם היא השטן בעצמו, קללת האנושות, וראוי לו שיוחזר למקום שהוא בא ממנו. מהי המציאות שבין שני הקטבים? התשובה שנתתי בחיבורי Das System der Soziologie היא שזוהי צורת הכלאה בין יחסי־אנוש שונים, ממזר יליד זיווגם של עוצמה ומשפט, של "kratos עם ethos".

יש שתי צורות פרימיטיביות של יחסי־אנוש. את הראשונה כיניתי יחסי "אנחנו", מפני שבהם נדחקת תחושת ה"אני" אל השוליים או נעלמת כליל, ומפנה את מקומה לתחושת ה"אנחנו". במשמעות זו היחיד, על ערכיו, על שיפוטיו ועל מעשיו, משתלב עם חבריו לקבוצה כיחידה בלתי־מתחלקת, השלם, שהוא אינו חש עצמו כחלק ממנו כי אם כחבר בו. בתקופות פרימיטיביות היו אלה, התודעה הקיבוצית והאינטרס הקיבוצי, קיימים בתוך השבט, ביחסים שבין חברי אותה גִדוּדָה או אותו בית־אב. צורת היחסים השנייה, יחסי "לא־אנחנו", שררה בין שבט למשנהו, ביחסים שבין בני בית־אב לבין זרים או חברים של גודרה אחרת או של בית־אב אחר. במערכת יחסים זו יש ניגוד מובהק בין האגו האינדיווידואלי והאגו הקבוצתי מזה לבין האגו של בית־אב הזר מזה.

מערכת יחסי־ה"אנחנו" מייצגת שלום, מוסריות וצדק טבעי. הקבוצה שהיא מצויה בה לרוב תואמת פחות או יותר את מה שקרא טניס (Tönnies) הקהילה (community) הטבעית (עדה), שהוא כותב על אודותיה: "חיים בעדה הם קניין משותף והנאה משותפת, או הנאת־גומלין, ממנו, וכן בעלות משותפת על חפצים כלליים והנאה מהם. השאיפה לקניין ולהנאה הוא השאיפה להגנה ולאחרות". במקום שכאלה הם פני הדברים תהיה מערכת היחסים בין החברים מערכת של שותפות (התאגדות).

מצד שני, יחסי "לא־אנחנו" מתאפיינים בתחושת הזרות. פירוש הדבר שלזר אין זכויות מן הבחינה "שלנו", ו"לנו" אין חובות כלפיו. אולם בתקופות הפרימיטיביות לא מן ההכרח היה שיחסים כאלה יביאו לידי מצב מלחמה מתמיד של הכול נגד הכול, כפי שתיארו לעצמם האפיקוראים והובס (Hobbes) את ראשית תולדות האנושות, או איזו "איבה מוחלטת" כפי שדימה רצנהופר (Ratzenhofer). אדרבה, יש הוכחות לכך שבאוסטריה, למשל, היו מקרים רבים מאוד של קשרים ומפגשי־שלום הדדיים בין בתי־אב או בין שבטים שונים. בשלב זה עוד לא היתה המלחמה מטרה כשלעצמה; היו נמנעים ממנה ככל האפשר, לא מתוך התחשבות באינטרסים של הזר כי אם למען מיטב האינטרסים של השבט עצמו. בתי־אב עדיין כה קטנים עד שאפילו אבדן מעטים במלחמה היה עלול להחליש אותם במידה חמורה, ובמקרים אחרים אף לסכן את עצם קיומם. אכן מעיקרה לא העוינות היא שכנתה את יחסי ה"לא־אנחנו", אלא האדישות הקרה, אשר האדם הפרימיטיבי חש גם כלפי בעלי־חיים – העדר כל עניין בזה, לא

בשזונו ולא באסונו. כאשר הדברים נסכים על האינטרסים החיוניים "שלנו", האינטרסים שלו אינם נחשבים כלל וכלל. אפשר ליטול מן הזר את קניינו או את נפשו בלי שייחשב הדבר לחטא. רק כאשר מדובר בדברים שבין אדם לחבריו (לשבט, לבית־אב וכד'), רק אז קיים החטא.

המעבר בין הזמנים הפרה־היסטוריים לבין ההיסטוריים היא תקופת הַנְוֹדוּת והכיבושים. בשלב זה כבר גדלו בתי־האב, כבר צמחו או התחברו לכדי יצירת שבטים, ובמקרים רבים אף לקבוצות שבטים מאוגדות. יש והטריטוריה שלהם נעשית קטנה בהתחשב בשיטות־העיבוד הפרימיטיביות שלהם, ומתעוררת מגמת התפשטות. או אז יתקוף שבט עדיף בכוח אדם או מזוין בנשק טוב יותר, או שבט המסוגל לשיתוף־פעולה טאקטי יותר טוב או למשמעת מושלמת יותר, ויכבוש שבט אחר. ככל חלקי תבל זהו מקור המדינה. הגורמים הפעילים ביצירת המדינה היו בעולם הישן עובדי־הארמה ויורדי־הים שיצאו מהם; ובעולם החדש – המפותחים שבטעמי הציידים. הגורמים הפסיוויים הם בדרך כלל עובדי־הארמה המפותחים פחות, העובדים את הארמה בעידור־יד. השימוש במחרשה מתחיל רק באותו שלב כאשר בהמות־משיכה – סוסים, שורים או גמלים – נרתמים למכשיר המשמש לעיבוד. מטרתו של כל כיבוש או כל שיעבוד של שבטים אחרים לעולם אחת היא: ניצול. הנכבשים ייאלצו לעבוד למען הכובשים בלי תמורה, או יכפו עליהם לשלם מס. הצורה המתקבלת תוך כדי ניצול היא צורת האדנות, שאין לטעות בינה לבין המנהיגות של ימים קדומים יותר, שלא היתה כרוכה בה שום צורה של ניצול. אדנות היא מנהיגות בצירוף ניצול. לצורכי האדנות נוצרים שני מוסדות: בידול המעמדות והבעלות על שטחי קרקע נרחבים. שתי צורות אלה מצטרפות לשלמות בלתי־נפרדת. לבעלות על שטחי קרקע נרחבים אין משמעות כלכלית ממשית (מפני שרק כך צפויה הכנסה ממנה), אלא אם כן קיים מעמד עמלים תלוי בה, מעמד העובד את האדמה לטובתם של בעלים שבטעמם אינם עובדים. ולהפך, מעמד עמלים יכול להתקיים רק במקום שהאחוזה הגדולה, כצורה חוקית של בעלות, קיימת בהיקף ששוב אינו מאפשר להתיישבות חופשית להשיג שטחי קרקע נרחבים; באופן כזה תתהווה אוכלוסייה גדולה חסרת־קרקע, שתיאלץ לשרת איזה אדון ולעבד את אדמתו כדי שלא לגווע ברעב. הזוהות בין הבעלות על הקרקע לבין העוינות המעמדית משתקפת בלשון הגרמנית: במדינות שנוצרו עליידי כיבוש שבטים גרמניים קוראים לאצולה "Adel" – ופירוש "Adel" (Odal) אינו אלא בעלות על שטחי קרקע נרחבים.

כדי לרדת לעומק התהליך כולו יש להציגו במונחים כלכליים. זוהי פעולה של סיפוק צורכיהם הכלכליים של הכובשים. הם משתלטים על אוכלוסיות הנתונים ממש באותם האמצעים וממש לאותה תכלית כמו בימים קדומים יותר, כאשר בהיותם נוודים ליסטים קנו להם בכוח הזרוע את ערדי הבקר או הסוסים של שכניהם כדי להשתמש בהם לטובת עצמם. ברם, הכלכלה דורשת להשתמש בנכסים הנרכשים בזהירות כדי שלא יאבדו או יתקלקלו. העדר האנושי צריך להיות תחת השגחה וחסות, ממש כמו שהגנו על אותם ערדי בקר גזולים מפני אויבים שרצו לתפוס אותם. וממש כפי שדאגו לקיים את עדר הבקר בקו הבריאות, ואם אפשר גם לשפר את בריאותו והזנתו, ממש כך חייבים לשמור על העדר האנושי לבל יקטן ולבל יאבד את כושר עבודתו. לשם כך צריך המעמד השליטי, אשר קם והיה מאז נוצרה המדינה, למלא שתי משימות לאלתרו:

להגן על הגבולות ולקיים משפט. על הגבול יש להגן נגד שבטים אחרים שחרי-מלחמה וגזלנים מן הערבה או מחופי הימים. את המשפט יש לקיים כנגד כל ניסיון של מרד מצד אלה שעשויים הם נתינים, ולא פחות מזה גם כנגד פעולות מופרות של אנשים מקרב המעמד השליט עצמו, פעולות העלולות לצמצם את כושר הייצור של הנתינים. נמצא שהמדינה היא חברה המחולקת למעמדות ובעלותה מוסדות להגנת הגבולות ולקיום חוק ומשפט; צורתה היא אדנות, תוכנה – ניצול. לשון אחר: המדינה היא המכשיר המשמש לניצול ולאדנות.

עד כה ראתה הסוציולוגיה רק היבט אחד של המדינה ההיסטורית. היא ראתה את המדינה כיישות המגינה על השלום ועל המשפט. אכן בדרך כלל מקובל שהשלום והמשפט לא היו בנמצא עד שלא קמה המדינה. זהו משגה חמור. העדה שקדמה למדינה הגנה על הטריטוריה שלה ועל חיי חבריה ורכושם כמידת יכולתה, והיתה נמרצת מאוד בכל הנוגע לקיום שוויון-הזכויות בתוכה. המדינה רק קיבלה מן החברה ולקחה על עצמה שני תפקידים אלה, שכל חברה באשר היא צריכה למלאם אם חפצת-חיים היא. תפישה מוטעית זו שטיפחה הסוציולוגיה עד כה היא הגורם להאליה המדינה, שהסגירה לה לבשה צורה של עבודת-קודש. השלום והצדק הם ברכה גדולה לחברה, ומזה מסיקים שהמדינה, הנחשבת לא רק למגנת השלום והצדק, אלא גם לאמצעי האפשרי היחיד לחוללם, היא בהכרח הגרולה שבכרכות. ואילו במציאות אין המדינה אלא עדה החיה חייטפילות על עדה אחרת. כביכול, הקבוצה המנצחת בולעת את הנתינים כמו שזאבו של הבראון פון מינכהאוזן בולע את הסוס עד שהוא מוצא את עצמו רתום ברתמת הסוס ומושך את מגררתו. כיוצא בזה מוטל על הקבוצה המנצחת למשוך את רכב החברה כולה על-ידי ביצוע תפקודיה החשובים ביותר.

אם מותר לנחש, אפשר לומר שהדוקטרינה החברתית הקיצונית ביותר של המעמדות הנמוכים, האנרכיזם, מבוססת על התפישה המוטעית הנגדית. היא אינה רואה במדינה אלא אדנות וניצול, ואינה מבחינה בתפקוד המדינה כמגנה על השלום ועל הצדק. לכן היא שואפת להיפטר מהמדינה בכלל, ובהפריזה מאוד בהערכת הטוב שבטבע האדם היא מאמינה שבהיעלם המדינה ייכוננו השלום והצדק באופן אוטומטי ואף יחזיקו מעמד. אף זו האליה המדינה, אלא שהמדינה נעשית לשטן במקום לאלוה. זו וזו הן תיאוריות שאי-אפשר להגן עליהן.

מראשיתה, לפתח המדינה חטאת רובץ. מעתה יצרו הכובש והנכבש חברה אחת, אשר בה – לא במעט בהשפעת התפקודים ההגנתיים של המדינה – תיוולד עד מהרה תודעת-ה"אנחנו". בצד החיובי תודעת-ה"אנחנו" זאת תקיף את כל אנשי המדינה, המעמדות הגבוהים כנמוכים, ואילו בצד השלילי כל מי שאינם מאנשי המדינה הם ה"לא-אנחנו". שתי הקבוצות המרכיבות את המדינה מזווגות על-ידי נישואים ביניהן או על-ידי קשרים שמחוץ לנישואים, מדברים באותה הלשון, עובדים אותם אלים, ועתידים עד מהרה להיות שותפים לאותה המסורת, שחלק גדול ממנה נבנה מן הניצחונות המפוארים שנחלו יחדיו נגד אויבים נכריים; בקיצור, הם נעשים מה שמכונה אצל מקדוגל (Mac Dougall) בשם קבוצה בדרגת ארגון גבוהה. כרם, בקבוצה ממין זה מן הדין שתשרור רוח של רעות; שישרו בה שלום, מוסריות וצדק טבעי – צדק המבוסס על חוש מולד מהו הישר והנכון; וצדק פירושו, שייחשבו כל הבריות כשווים בכבודם. לא פילוסוף רחוק מן

החיים, אשר חפץ לערוך כל עניין בהתאם לרעיונותיו האישיים, דורש זאת; זוהי ררישת המוסריות עצמה, המדברת בקרב כל אדם, בכירור ובאופן שאין לטעות בו, כקול המצפון. האדם, אשר אולף להיות אנושי בימי הגרודה הטרנס-אנושית, הוא "חיה חברתית", כפי שכבר אמר אריסטו. פירושו של דבר, שהוא חש בקרבו את הצו הקטיגורי המצווה עליו לנהוג ברעיו בני קבוצתו כשווים, לכבד כל אדם, ולעולם יהא נוהג בו כמי שהוא איש הפועל בכך-חורין ולא כמי שהוא רק מושא של רצון זולתו. לפיכך אדנות וניצול בכל קבוצה בעלת תודעת-ה"אנחנו" הם חטא.

בשתי דרכים אפשר להוכיח שכן הוא, ואפילו מבלי לנסוק למרומי הפילוסופיה המופשטת. ההוכחה הראשונה היא זו: הגאה בשועים, הגדול בזים למעמדות הנמוכים, גם אם ייזק לבור-כלא, גם אם יופקר לרעב, להתעללויות ולעלבונות – לא ישלים עם גורלו ויקבלו כמזל-ביש בלבד או כמעשה ההשגחה העליונה, אדרבה, בהתמרמרות וזעמת ירגיש הרגשה של אי-צדק – ובאופן זה יביא על עצמו את "מופת ההיפוך", את ה־reductio ad absurdum של עצמו. ההוכחה השנייה היא שכל מעמד שליט המציא תיאוריה מעמדית משלו כדי להצדיק את אי-הצדק הקיים, ולהלבישו בלבוש, שיראה גם בעיניו וגם בעיני המעמד הנמוך כמצב של צדק. באופן זה יובחן בצו הקטיגורי גם כשיוכחש.

להצדקה זו ניתנת גושפנקה כבר בנוסחתו של אפלטון "שוויון לשוים, אי-שוויון לבלתי-שוים". זוהי משמעותן של כל התיאוריות המעמדיות של המעמדות השליטים. בכל מקום שהתאוו, או עדיין מתאוים, להצדיק את הקיצונית שבצורות המערכות המעמדיות, הינו העבדות, ההשקפה היא זו הקיימת מאז ועולם ועדיין מצעידים אותה בראש כפי שביטאה אריסטו: "הנכריים הם עבדים מטבע בריאתם ותכלית קיומם הוא לשרת את הגזע האציל מהם, גזע ההלנים". קרוב לוודאי שבעלי המטעים במדינות הדרום של ארצות-הברית, שמיהם לא שמעו על אריסטו, אמרו ממש אותם דברים על אודות הכושים, ושכל הגברים בעלי-קרקעות היו נוהגים לומר אותו הדבר על אודות צמיתיהם ומשועבדיהם. אפילו באפוס הצפוני, האדה (Edda), אתה מוצא שבראשית הכול בראו האלים שלושה גזעים, האציל [במלה הצפונית הארכאית jarl] הענוג בהירה-שיער, האיכר החסון (carl) והעבד (thrall) שטוח-הרגליים, המטומטם, המגושם (המשרת מלידה). כל התיאוריות הגזעניות הן ניסיון בדומה לזה לתת גושפנקה חוקית לאי-צדק. דבר זה חל גם על האנטישמיות ה"עממית" בימינו. ממש כפי שבהתאם לתגליות הפולקלור המודרני, כל התלבושות הלאומיות וכל שירי הזמר העממיים אינם אלא תלבושות שלבשו בעבר בני-האצולה ושירי-זמר הצרניים שפנה זיוו במשך הדורות, כך התיאוריות הגזעניות בימינו אינן אלא תיאוריות מעמדיות של האצולה שפנה זיוו וירדו מגדולתן במהלך הדברים; גאווות-חינם של ההמון המאמין שהוא מעצם טבעו נעלה יותר, אציל יותר הודות למה שנקרא דמו ה"ארי", בריוק כפי שבני-האצולה בעבר ראה עצמו עליון בגלל דמו ה"כחול".

התיאוריה המעמדית של הבורגנות, אף כי צבעה שונה במידת-מה, אינה שונה ביסודה. הבורגנות מתעלה על-פני המעמדות הנמוכים הודות לעושרה, ובאופן זה היא מגיעה במהלך ההיסטוריה להתנגשות קודם כול עם שני המעמדות השליטים של המדינה הפיאודלית: האצולה והכמורה. אחרי ניצחונה היא מגיעה להתנגשות עם מי

שהיו בני מעמדה הקודם אך לא התעלו מתוכו, הינו הפרולטריון. ושוב הסיסמה היא "שוויון לשווים, אישוויון לבלתי-שווים". ברם, במקרה זה נרמה שאי-השוויון לא בגזע עיקרו אלא בכשרונות. סבורים שהמעלות הטובות שבאמצעותן הסוחר הולך ועולה – חריצות, דייקנות, פיכחון, כלכול צעדיו – סופן שיולידו בידול הדרגתי של ההמון, שבמקורו היה אחיד בצורתו; בתחילה ייצור בידול זה רבדים השונים זה מזה בגודל הכנסתם ועד מהרה גם בגודל רכושם, וכך יתגבשו בהדרגה לכדי מעמדות חברתיים שונים.

זהו "חוק ההצבר הראשוני", שקרל מארכס, בקטע מפורסם בהקפיטל, שם אותו ללעג כסיפור קרום: "הוא [חוק זה] ממלא בכלכלה הפוליטית בערך אותו תפקיד שמילא החטא הקדמון בתיאולוגיה. אדם הראשון אכל את התפוח וכך נעשה הגזע האנושי כפוף לחטא... במשך התקופות שעברו מזמן היו קיימים מצד אחד החרוצים, הפיקחים, ויותר מכל מקמצייהיד – העילית, ומצד שני הבטלנים העצלים, אשר בזכו כל שהיה להם ויותר מזה... כך התגלגלו הרברים שהראשונים צברו עושר ואילו האחרונים לא נשאר להם לבסוף מה למכור אלא את עורם שלהם. וחטא קדמון זה הוא שורש עוניים של ההמונים, אשר, יעבדו ככל שיעבדו, אין להם מה למכור אלא את עצמם, ושורש עושרם של המעטים, הממשיך לגדול אף כי מזה זמן רב חדלו לעבוד."

ניסיון-הצדקה זה הוא בלתי-שפוי ממש כהצדקה המקנה חוקיות לאצולה. קודם כול רשאים בהחלט להניח שחלוקת הכשרון בחברה האנושית אינה שונה שוני מהותי מחלוקת תכונות אחרות כגון התפתחות גופנית, כוח השרירים, עירנות החושים וכו', תכונות שאפשר למדוד אותן. לרוע המזל אי-אפשר למדוד הבדלים שכליים; אבל אם הם האחראים להבדל בין הכנסתו ורכושו של איזה קרויסוס לבין אלו של עבד בארמת סיציליה, או בין איזה רוקפלר לבין פרוליטר באיסטאנד – הרי מן ההכרח שיהיו ההבדלים ברמת המשכל בין אנשים לא רק כמו ההבדל בין גוליבר לגמדי ליליפוטיה או בינו לבין ענקי ברובדיניאניה, אלא כהבדל בין היליפוטים לבין הברובדיניאנים. שנית, אפילו היו בנמצא הבדלים עצומים כאלה ברמת המשכל מעולם לא יכלו להסתכם בהפרשים בעלי חשיבות ממשית בהכנסות ורכוש, ובוודאי שלא יכלו להיות חשובים עד כדי יצירת מעמדות עד שלא נתפסה הקרקע הניתנת לעיבוד בידי איכרים שעיבדו נחלות קטנות או בינוניות בגודלן במידה כה שלמה, כלשונו של ז'אן-ז'אק רוסו, עד שנחלה נחלה נגעה ויחד כיסו ארץ ומלואה. גלוי וברור שזוהי קביעה נכונה שקיבלוה כל בנייהסמכה, בין הבורגנים בין הסוציאליסטים. טורגו (Turgot) הגדול אמר: "כל עוד יכול האדם העובד למצוא קרקע לעבדה כעצמאי לא יצא לעבוד למען זולתו; אדם סמית, אבי תורת הכלכלה המודרנית, קובע בפירוש שעד שלא תהיה האדמה כולה תפוסה לא ייתכן מעמד פועלים, לא ייתכנו רנטות קרקעיות ורווחייהו. קרל מארכס מבטא אותה השקפה בדיוק בפרק האחרון של כרך א' בקפיטל: "כל עוד יוכל מתיישב כלשהו להפוך חלקת קרקע לרכושו הפרטי ולאמצעי-ייצור אישי שלו, מבלי שימנע בכך מתיישבים שבעתיד לבצע אותה פעולה", לא יקום מעמד של שכירים וממילא לא יהיה קפיטליזם.

ברם, למעשה היו מעמד פועלים וקפיטליזם בנמצא כבר מזה חמש-מאות שנה. מכאן שאין עוד קרקע, שבני-אדם חסרי-אמצעים הזקוקים לקרקע יוכלו להשיגה באופן חופשי.

השאלה היחידה היא אם אמנם נתפסה הקרקע בדרך שהניח "סיפור הבדים", שהאמינו בו טורגו ואדם סמית. האמנם היה איכר חופשי אחר מתיישב כה סמוך לחברו עד שכל הנחלות נגעו זו בזו וכיסו את כל הקרקע? אפשר לענות על שאלה זו בחישוב פשוט. ידוע בדיוק כמה קרקע דרושה לאיכר עצמאי אם אין ביכולתו לשכור פועלים למשקו; בממוצע לא יידרש לו למעלה מ-10 דונם לנפש, הינו 50-70 ד' למשפחה. אם נחלק במספר זה את השטח הכשר לעיבוד על-פני כל הארץ נמצא לתימהוננו שמספר האיכרים העצמאיים היכולים להתפרנס מן הקרקע גדול פי-ארבעה, ויש אומרים עד פי-שמונה (יש פער עצום בין הערכותיהם של גיאוגרפים שונים ביחס לשטח הראוי לעיבוד) מאוכלוסיית העולם כולו. אם ניקח למשל את גרמניה, ארץ צפופת-אוכלוסין ביותר, נמצא שיש מקום לאיכרים עצמאיים בעלי נחלות בינוניות בגודלן פי-שניים מן האוכלוסייה הכפרית כולה; ואף-על-פי-כן יותר ממחצית האוכלוסייה הכפרית מורכבת מפרוליטרים חקלאיים חסרי-קרקע, ואפילו בין בעלי-הנחלות רב ועצום מספרם של בעלי נחלות ננסיות או מגרשים, שאינם מפרנסים את בעליהם והם נאלצים להשלים את הכנסתם בעבודת חוץ.

נמצא איפוא שאם כדור-הארץ כולו או אחת הארצות הגדולות היו מיושבים באופן העולה בקנה אחד עם סברת רוסו, הרי היו תופסים רק רבע או שמינית מכדור-הארץ, וארץ כגרמניה היתה מיושבת רק למחצה; והיווצרות מעמד פועלים וכל הכרוך בזה – צבירת העושר בידי מעטים – לא היה מתחיל עוד מאות בשנים, ואולי אף אלפי שנים, יהיו ההבדלים במנת המשכל מרובים ומובהקים ככל שיהיו.

לפיכך היתה דרך תפיסת הקרקע, מן הסתם, שונה במשהו מן הדרך שהגה רוסו. יש רק אפשרות שונה אחת: מן הסתם היתה הקרקע חסומה בפני ההמונים, היא נעשתה מונופולין של המעמד הכובש ולבשה צורה חוקית של אחוזות נרחבות, כדי ליצור מעמד פועלים ולאפשר הכנסות גדולות וצבירת עושר. כבר נאמר לעיל שיתכן מעמד פועלים רק במקום שלרגל קיום האחוזת הנרחבת כצורה חוקית נחסמה הקרקע בפני התיישבות חופשית עד כדי כך שתימצא אוכלוסייה עורפת גדולה הנאלצת לעבוד על אדמת האדון לבל תגווע ברעב. הנה הוכחנו עתה שטענה זו נכונה.

שיקולים אלה מאפשרים להבין את אופייה של המדינה המודרנית ואת שיטת ההליכים הנהוגים בה. כבר נאמר שכל מדינה היא מכשיר לאדנות ולניצול. דבר זה חל גם על המדינה המודרנית. צורת הניצול מלכדת את הקפיטליזם לגוף אחד וגם מגנה עליו. והקפיטליזם הוא פועל-יוצא ישיר של הסימת הגישה אל הקרקע.

אם עד כה לא עמדו על עובדה זו, הסיבה לכך היא שלא ירדו די לעומקו של הקפיטליזם, לא ביחס לאופיו ולא בנוגע לזמן הופעתו. הסוציולוגיה הבורגנית, ויותר ממנה הכלכלה הבורגנית – אשר מבחינה זו, כמו מהרבה בחינות אחרות, התיאוריה הסוציאליסטית הולכת בעקבותיה כמעט כעבד – עוסקת בעיקר בתעשייה; היא מהופנטת ממה שהתרחש בערים ואיננה מתחשבת כלל בהתפתחות העניינים במרחב הכפרי – אף כי צריך להיות ברור אפילו למשקיף מזדמן שהמיקרו-ממכר, הסחר והתעשייה אינם אלא גידול משני על הגזע הראשי של הכלכלה הלאומית, אשר גדילתה, רווחתה וכמישתה כרוכים בקשר אמיץ ביותר עם גדילתו, רווחתו וכמישתו של אותו גזע ראשי, המייצג את השוק למוצרי התעשייה העירונית. וכיוון שהתחילו

מנקודת־השקפה שבטעות יסודה, נהוג לחשוב שמבחינה היסטורית הקפיטליזם מתחיל עם התפתחותם של שיטת הון־החברות (stock) ושל בתי־החרושת, ורק הגיע למלוא התפתחותו משפותח בערים המיכון הממונע. למעשה הקפיטליזם מוזהה עם שיטת המכונה. ואילו לאמתו של דבר הקפיטליזם עתיק הרבה יותר ונפוץ הרבה יותר. בכל מקום שם מעבידים, היכולים להשתמש בעבודה של פרוליתרים מנוצלים, מספקים מצרכים לשוק במערכת כלכלית מפותחת – שם יש קפיטליזם. לא מן ההכרח שיהיו הפועלים המנוצלים אזרחים בני־חורין. הם יכולים להיות עבדים, לכן מקובל לדבר על שיטת העבדים הקפיטליסטית של יוון ורומא בימי־קדם. כמו כן יכולים הם להיות צמיתים, משועבדים או פרולטריון חקלאי הצמוד לקרקע. עובדה היא שהקפיטליזם המודרני התחיל תמיד בכל ארץ כשיטת ניצול של הפועלים הצמודים לקרקע. ברודניץ, בחיבורו תולדות הכלכלה של אנגליה, הראה בעליל שכך הדבר באנגליה, ארץ קפיטליסטית למופת. שם נהנו הפועלים מחופש אישי החל מימי־הביניים, אבל לא זכו לחופש תנועה מפני שהחוקים המחוייבים גדרו בעד תנועה חופשית מן האזורים הכפריים, ובאותה שעה מנעו כלליהן של הגילדות ושל הקורפורציות את הנדירה העירה כמעט כליל. כך נמצא שהקפיטליזם האגררי, אספקת המזון לשווקים העירוניים, הקדימה את הקפיטליזם התעשייתי במאות שנים. זה האחרון הלך בעקבות אחיו אטיאט ובהיסוס, עקב בצד אגודל, ולא הגיע להתפתחות ממשית אלא משהושג חופש תנועה.

בגרמניה קרה אותו הדבר בדיוק. גיאורג פרידריך קנפ (Knapp) הוכיח ש"האחוזה הגדולה מזרחה לנהר האלבה היא המפעל התעשייתי הראשון בעת החדשה". גם במקרה זה היו הפועלים החקלאיים כבולים לקרקע, או שנכבלו במהלך הרברים, תוך כדי שימוש בכוח גלוי או בכוח שהולבש מסווה חוקי. גם כאן התהווה הקפיטליזם האגררי מאות שנים לפני הקפיטליזם התעשייתי, ואף כאן בא השני בעקבותיו אטיאט ובהיסוס, ולא הגיע למלוא בשלותו קודם שהושג חופש התנועה. בגרמניה – הודות לחוקי האמנסיפציה של שטיין והרדנברג, באוסטרו־הונגריה וברוסיה – אחרי שחרור הצמיתים. עד כאן הותוותה הדרך, אשר יש לסקור בקפיטליזם ובמדינה המודרנית כדי להבין אותם כראוי.

כל הניסיונות הקודמים להסביר את הקפיטליזם פתחו בתעשייה. את העילה לתופעה המרכזית, עילת העילות לכל השאר, הינו את עורף־העבודה הקיים תמיד בשוק, חיפשו אך ורק בתנאי התעשייה העירונית. כל הניסיונות האלה נכשלו, הן ההסבר הבורגני, הוא חוק מאלתוס בדבר ריבוי האוכלוסייה, והן ההסבר הסוציאליסטי, הוא החלפת עבודת־אדם בעבודה ממוכנת. אין צורך לדבר על ההסבר הראשון; כבר נזחו אותו לגמרי ואמנם אי־אפשר להגן עליו. ההסבר השני מנוגד לכל הנתונים הסטטיסטיים. מספר הפועלים והמועסקים בתעשייה ובסחר בכל הארצות הקפיטליסטיות גדל והולך בשיעור העולה במידה עצומה על שיעור הגידול של כלל האוכלוסייה. לולא היתה זרימה מבחוץ היה השכר הממוצע בתנאים אלה עולה הרבה יותר משהוא עולה בפועל.

ברם, תמיד יש זרימה פנימה. ואין היא יכולה לבוא אלא מן האזורים הכפריים. אולם היא אינה באה באותה המידה מכל האזורים הכפריים אלא בעיקר מאלה שיש בהם אחוזות נרחבות ורק הן איפוא הסיבה לעודף עבודה בשוק. כבר ב־1874 קבע זאת מבחינה סטטיסטית פון דר גולץ (Goltz), ואפשר גם להוכיח זאת בגזירה שווה.

הפועלים היומיים באחוזות הגדולות כפופים ל"חוק הלחץ הגובר מכיוון אחד", והוא הלחץ ודוחק אותם לנדירה המונית.

בדרך זו, ורק בדרך זו, אפשר להבין את תולדות הקפיטליזם על כל שלביו, החל בוועות מימי הבראשית של הקפיטליזם התעשייתי ברחבי העולם. לפני שהושג חופש התנועה התפתחה התעשייה באטיות רבה. היו רק מפעלים קטנים וועירים, והם העסיקו רק מספר קטן של פועלים אמידים יחסית ומקבלי שכר הוגן יחסית. ואולם כשנתאפשר חופש התנועה מן הכפר, לפתע פיכה וניגר מלאי של מצוקה, שהצטברה במשך דורות על דורות; כי הקפיטליזם החקלאי כפה על הפרולטריון החקלאי הכבול רמת חיים במינימום הפסיכולוגי ואף מתחתיו. אספקת העבודה שנוצרה באופן זה הציפה את שוק העבודה, שכר העבודה של מעמד הפועלים הוותיק נגרר מטה־מטה, ואילו בהשפעת השכר הנמוך זינק ועלה הקפיטליזם העירוני כמו בחממה. ברם, נדירה זו דיללה את הפרולטריון הכפרי בה בשעה שגדילתן המזורזת של הערים גרמה לביקוש מוגבר למצרכי־מזון. כתוצאה מזה עלו מחירי מצרכי־המזון, והחקלאות נאלצה לאמץ שיטות אינטנסיביות. פירושו של דבר לא היה רק שימוש במכונות אלא גם ביקוש מוגבר לעבודה. כתוצאה מזה שוב עלה השכר. השכר המוגדל חייב היה להתמודד עם התעשיות הממשיכות לגדול; כתוצאה מזה הוסיף השכר בתעשייה לעלות, בייחוד כיוון שהיחס המספרי בין הפרוליתרים החקלאיים הזורמים פנימה לבין הפרולטריון התעשייתי שכבר התבסס עלה בהתמדה לטובת האחרונים: אם קודם היו מיתוספים מאות אלפי חדשים על עשרות אלפי ותיקים, עכשיו באו עשרות אלפים להיתוסף על מאות אלפים. הוקל יחסית הלחץ על שוק העבודה, אף כי מספרם המוחלט של הפועלים החקלאיים הנודדים העירה נשאר בעינו; אבל למעשה הוא פחת משפסק הנחשול הראשון של המבול שנבלם. זהו ההסבר, בפשטות מושלמת, למצוקה המדהימה שנתלוותה לקפיטליזם התעשייתי בעשורים הראשונים לקיומו, ולהשתפרות ההדרגתית שחלה בשכר ובתנאי המחיה של הפועלים בכל אותן ארצות, שבהן משל הסדר הקפיטליסטי בכיפה למשך תקופה כלשהי. לא ה־trade unionism גרם לנס זה, כפי שרבים סבורים, כי אם הירידה הפרופורציונלית בזרימת הפועלים החקלאיים מן הכפר אל העיר; התוצאה אף יכולה להיות עוד יותר טובה לולא קיבלו כל הארצות הללו זרם חזק של מהגרים מארצות שעדיין לא התפתחה בהן תעשייה, ועוד היו בהן אחוזות גדולות ולכן שלט שם הקפיטליזם האגררי.

טענה זו, ככל שהיתה שנויה במחלוקת, הוכחה במלואה עם צמיחתו המדהימה של הקפיטליזם בארצות־הברית, ובייחוד בעשור האחרון. שם עלו שכרם ורמת חייהם של מרבית הפועלים, על כל פנים אלה שרכשו את לשון המדינה ותפשו כהלכה את התנאים הכלכליים, עד כדי כך שלא התיאוריה הבורגנית ולא התיאוריה המרכסיסטית לא תוכל להסביר זאת, לא מניה ולא מקצתיה. לפני עשרים שנה כתבתי במסה ושמה "מה מלמדת אותנו הרפורמה האגררית הרוסית"¹ את הדברים הבאים: "כאן, בתוך המבנה האגררי הפיאודלי של העולם הישן, ניכרים היטב שורשי הרעות שהעולם החדש סוכל מהן. חירות לא תוכל לשגשג בשום מקום כל עוד קיימת עבדות במקום כלשהו. כי זוהי מחלה מדבקת הפושה מעבר להרים ולאוקיאנוסים. שווה בנפשך שכתוצאה מרפורמה חקלאית רוסית, מוטב לומר מזרח־אירופית, היתה ההגירה ההמונית לארצות־הברית נפסקת, ולו לעשור אחד, – מה היה קורה לקפיטליזם האמריקני? שכר העבודה של

הפועלים העירוניים והכפריים, הגבוה בלאו הכי, היה עולה עלייה עצומה; הביקושים למצרכי מזון ולמוצרים תעשייתיים בשוק המקומי, שכבר עכשיו הם ענקיים, היו מרקיעים שחקים; העבודה היתה נעשית הנדירה במצרכים". נבואה זו התקיימה כלשונה. מונח לפני ספר שפרסם ב-1926 תומס ניקסון קרוור (Carver), פרופסור באוניברסיטת הרווארד, בשם המהפכה הכלכלית הנוכחית בארצות-הברית. בעמוד VIII מופיעה הפסקה הבאה: "בגלל הפסקת ההגירה עקב המלחמה, שבעקבותיה ניתנה לכך גושפנקה חוקית, המשיכו בייחוד פועלינו השכירים להרוויח נתח יותר גדול מהגאות הכלכלית (prosperity) הוּו משאי־פעם זכו לה פועלים שכירים". המחבר מבחין בכירור, ולמרות האופטימיות הוורוד שלו אין הוא יכול להתכחש לכך, שרק ההגירה יכולה להסביר את הקפיטליזם האמריקני. "במשך ארבעים השנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה ייבאנו עובדי־כפיים במיליונים, פשוטו כמשמעו. לא ייבאנו לא מעסיקים ולא קפיטליסטים במספר רב". (עמ' 37). זו היתה סיבת העודף בשוק העבודה. אולם "בשש השנים האחרונות, מאז הסרנו את הגורם המפריע, הווי אומר את היבוא של מספר עצום של פועלים בלתי־מקצועיים, או צמצמנו אותו במידה רבה מאוד – מאז אנו מקלים בהדרגה על הצפיפות בתעסוקה, שממנה סבלנו במשך שני הדורות האחרונים". (עמ' 45-46). התוצאות שהושגו הן כבר היום יוצאות מן הכלל, אף כי ההגירה ררך הגבול הקנדי, ועוד יותר מזו דרך הגבול המקסיקני, עדיין מכניסה מספר עצום של פועלים, שלא זו בלבד שהם בלתי־מקצועיים ובני גזע שונה אלא רובם אינם יודעים קרוא וכתוב ומתקשים, ואולי אינם מסוגלים כלל, להסתגל לתנאי חיים תרבותיים – הם אכן coolies או פועלים־עבדים (peons). כך נסללת הדרך לבעיה כושית חדשה. בריבונות הפועלים שכבר התבוללו כבר נהנים מרמת־חיים גבוהה, שאפילו עשויה לעורר את קנאתם של בני המעמד הבינוני הגבוה של ארץ כגרמניה. בנאי־אומן העובד בקבלנות בניו יורק יכול להרוויח עד 14 דולר ליום, כלומר, אם יעבוד 25 ימים בחודש, 1500 מארק לחודש. כל הסטאטיסטיקות מראות שלא זו בלבד שהפועלים יכולים לחסוך לימים רעים מאלה, אלא יכולים הם לצבור הון ניכר. בנקים לפועלים הולכים ומוקמים בזה אחר זה, ובנקים אלה מתחילים להשתתף בפעילות במימון תעשייה, לטובת המעמד שלמענו הוקמו. בריידי (Brady) אומר את הסכום המשולם כשכר לפועלי תעשייה בארצות־הברית כיום ב־25 מיליארדי דולרים, ומזה חסכו לשנה 7-6 מיליארדי דולרים. אף אם זוהי אומדנה מוגזמת הרבה, עדיין נשארת העובדה שסכומים כיוצא באלה בקירוב זורמים לבנקים של הפועלים, ועד מהרה הם יוכלו להביא תחת פיקוחם קטע גדל והולך מן התעשייה ולכוון שם את השכר ואת מדיניות המחירים בהתאם לאינטרסים של הפועלים. אפילו כיום אפשר להוכיח שבכרבים מהמפעלים הגדולים ובעלי־ההשפעה נמצא חלק ניכר של המניות בידי הפועלים והמועסקים.

כמוכן, כל אדם יוכל לתאר לעצמו את הסכנות, שהתפתחות כזאת עלולה לעורר. הכול יודעים שבנסיונות מסוימות, ובידיהם של קפיטליסטים חסרי־מעצורים, חברת המניות המאוחדת היא הסדר נוח מאוד כדי לנשל את בעלי־המניות הקטנים מנכסיהם על־ידי להטוטים שונים כבורסה. ברם, לא זה הגורם המכריע. הגורם המכריע הוא שיהיו הפועלים במצב שיאפשר להם לצבור סכומי־עתק כאלה; אם הם יסבלו מנפילות, הם ילמדו מן הניסיון היכן יוכלו להשקיע את חסכונותיהם בכיטחון וברוח. כוודאי האמצעי

הטוב ביותר לתכלית זו הוא הקמת בנקים של פועלים שיהיו להם תקנות נאותות ושהיו כפופים לפיקוחם של מומחים שאפשר לסמוך עליהם. חסכונותיהם של פועלים אירופיים, אשר, אפילו הפיקרונות הנפרדים עשויים להיות קטנים מאוד, בסך הכול מייצגים הון רב שהושקע עד כה באופן שהיה רחוק מאוד מלהשפיע טובה על הפועלים. הוא רק עשה להדק יותר את כבליהם. לבנקים לחיסכון, שבהם מופקדים חסכונותיהם הדלים, לא היתה אפשרות אלא לפתוח להם השקעות קצרות־מועד בשטרות־פרעון והשקעות ארוכות־מועד במשכנתות, בייחוד על נכסי דלא נידי עירוניים. באופן זה הגדילו הבנקים את הון בעלי־הממון ותרמו לחיזוק כוחו של הגרוע באויבי מעמד הפועלים – הספסר המפיק רווחים מעסקי קרקעות.

נחזור לארצות־הברית ולפרופ' קרוור. ברור לגמרי שעד כה אין שום רמז המעיד שהאמריקנים מודעים לזאת שהאחווה הגדולה היא עילת העילות לכל הרעות שהיו קיימות גם קודם ועודן חיות וקיימות למרות השיפור שחל לאחרונה. קרוור פוטר במלים מספר את העובדה החשובה לאין־ערוך שבמשך מאתיים השנים האחרונות אצרה לה המדינה לעצמה אוצר עצום של הקרקע הלאומית, הווי אומר למעמדות העליונים, כדי לדחוק ממנה את המעמדות הנמוכים וליצור באופן זה את מעמד הפועלים הדרוש. בספרי System der Soziologie (כרך III מעמ' 540 ואילך) תיארתי את הדרך הנלווה הזו, ששררה לא רק באמריקה כי אם בכל המושבות האירופאיות. זוהי הסיבה שבגללה נשאר חלק־הארי מקרב דור שלם של מהגרים אירופאיים בערים הגדולות אף כי רובם היו פועלים חקלאיים. ומאין באו המהגרים הללו? כמעט כולם באו מאזורי האחוזות הגדולות באירופה, תחילה מגרמניה שממזרח לנהר האלבה ומאירלנד, מאנגליה, ואחר־כך מפולין, רוסיה, שוודיה, דרום־איטליה וכו'. ארצות האיכרים הקטנים של אירופה תרמו רק זרוף קטן לזרם האדיר, רק אחוז קטן בסך־הכול. ומהו המצב במקסיקו? מקסיקו היא ארץ של אחוזות ענקיות, ארץ שבה הקרקע מסוגרת בהיקף חסר־תקדים. כתוצאה מזה תושביה, למרות גודלה העצום של הארץ ואוכלוסייתה המצומצמת, נאלצים להגר ממנה. האפשרות להקים משק לפרנסה בבית חסומה. ועוד תוצאה היא שהמשועבדים, הפיאונים, הם "בעלי־חיים בלא נשמה", כמו הפועלים החקלאיים בכל הארצות שבהם האחווה הגדולה מושלת בכיפה. על מקסיקו חלים דברי ישעיה: "הוי מגיעי בית בבית, שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום – והושבתם לברכם בקרב הארץ!"

אפשר לומר שבזה הושלמה שרשרת ההוכחות. נאמר, שמן הרגע שנולדה המדינה, יצור זה של כיבוש בחזקה, טפיל זה על גוף העדה, היא יצרה שני מוסדות: את החלוקה המעמדית ואת האחווה הגדולה. החלוקה המעמדית נהרסה בידי המהפכות הגדולות, זו של 1649 באנגליה, של 1789 בצרפת, של 1848 בגרמניה ושל 1917 ברוסיה. האחווה הגדולה לא הוכחדה עד עצם היום אלא ברוסיה בלבד. ברם, ברוסיה היתה המהפכה כרוכה בפעולות, שלא זו בלבד שהיו מיותרות לחלוטין אלא הרסניות ביותר, וזוהי הסיבה האחת והיחידה לכך, מדוע חבלי־ארץ זה, השווה לארצות־הברית במשאביו הטבעיים, אינו מסוגל לשגשג.

לפני העמים האחרים עדיין ניצב התפקיד לשרש מתוכם את שארית האלימות הפרימיטיבית, והתפקיד לגמור את מלאכת המהפכה של המעמד הבינוני ולהביא לעולם אותה חירות אמת, שלעולם לא תקום במקום שם, כפי שאמר רוסו, "מעטים הם

ה"אוטופיה בעובדה" *1

אותו דבר שאני מכנה "כלכלה צרופה" הוא ראשית כול – דבר שהבינו אותו לעתים רחוקות – אך ורק שיטה, מיתודה. אני מבקש להגיע לכלל סיכום מידת-הנורמליות של הכלכלה החברתית, שאין יכולים לבחון אותה ולעקוב אחריה באופן בלתי-אמצעי, על-ידי כך, שעל-פי השיטה שפתח בה אדם סמית (Smith) ופיתח אותה דיהרינג (Dühring) אני מעלה בדמיון חברה, שהתהוותה וצמחה עד הגיעה לשיעור-קומה של קואופרציה שלמה, מבלי שהתערב בזה ה"אמצעי הפוליטי", הינו הכוח החוץ-כלכלי. באופן זה מגיעים לידי מסקנה שנקודת-המוצא של הסוציולוגיה ה"בורגנית", "חוק ההצבר הראשוני" (ursprüngliche Akkumulation), שגויה: לא רק מתוך יחסים כלכליים צרופים בין אדם לחברו קמו המעמדות. ואחת התופעות המרכזיות של "הכלכלה הקפיטליסטית" הסובבת אותנו הריהי "חסימת-הקרקע" (Bodensperre), שצורתה המשפטית היא בעלות על נכסי-קרקע גדולים מאוד על כל הנגזר ממנה, לרבות הקפיטליזם עצמו (שבזכותה הוא קיים ובביטולה יתבטל), כלומר "חסימת-הקרקע" היא תוצאה של כוח חוץ-כלכלי. משהושגה הכרה זו נהיה בניינה של הכלכלה הצרופה משיטה גרידא לאידיאל מעשי, לתכלית אומנות המדינאות. שכן, חסימת-הקרקע היא מוסד שאפשר לבטלו, וכמובן צריכים וחייבים לבטלו, אם אמנם היא שורש כל רע, המאיים כיום לכלות את אירופה. ואמנם "השיטה הכלכלית הצרופה" הרחיקה לכת למדי. בעזרתה הצליחו לבאר את תופעות הכלכלה החברתית הריאלית ביתר פשטות וביתר שלמות משאפשר היה לבארה עד כה, ובררך זו נפתרו פתרון פשוט ואלגנטי אלו בעיות, שנראו עד כה כשמות לאל כל תקווה שתיפתרנה אי-פעם. אף-על-פי-כך פקפקנותו המושרשת של זמננו הלמוד אכזבות רבות מדי, ובייחוד הדעה הקדומה המעמדית נחלת כל מפלגותינו הגדולות, מתנגדות וחוששות לקבל את הפתרון שאנו מציעים להלכה, שהרי הדבר היה מאלץ אותם לקבל אותו גם למעשה, את האידיאל או את התכלית. עד כדי כך נראה הדבר כאוטופיה חסרת-תקווה, עד שהחשדנות המתעוררת נגדה רוחה גם את התיאוריה, למרות המסקנות שאין להכחישן.

לפיכך יש לפקפק בכך, אם אמנם אף התיאוריה המלוטשת עד גמירא תוכל לשכנע את המפלגות הגדולות ולהביאן לידי המהפך הדרוש במצעיהן ובמדיניותן. יש לייחל לתוצאות יותר טובות, להשפעה יותר חזקה מהצגת פרשות, שהתנסו בהן קורות הכלכלה, המוכיחות את ה"אוטופיה" בעובדה. יצירת עובדות כאלו היתה מתחילת פעולתי המדעית בראש עמלי הבלתי-נלאה, וכעת, לאחר ההצלחה המובהקת הראשונה בעדן ולאחר הכישלון המובהק הראשון בווינגן-לופניץ, שדיווחתי על אודותם לעיל, אני מנסה מזה כמעט ארבע שנים ובהצלחה ניכרת להגשים את האוטופיה ב"משק השותפות-בחלק" (Anteilswirtschaft) הנמצא בכרנקלאו, ליד פלטן, בחבל מארק. אם, כפי שאני מקווה, הוא יזכה להצלחה, הרי השפעתה התעמולתית והמעשית הישירה תועיל יותר מכל ספרי.

העשירים עד כדי שיכולים הם לקנות רבים, ורבים הם העניים עד כדי שנאלצים הם למכור את עצמם".

הנה ביררנו עד תום את טבעה ועתידה של המדינה המודרנית. למעשה היא מכשיר בידי הקפיטליזם; אולם למדנו מתולדות צמיחתה של המדינה שהיא אינה רעה ואינה טובה במידה המקובלת עדיין כמעט על אירופה כולה. גם היא תערובת של קראוטוס ואתוס. ולכן אין המדינה הקפיטליסטית ראויה להאלהה, לא לאל טוב ולא לאל רע; אין היא ראויה לא לאפותיאווה, האלהה, ולא – אם יותר מטבע לשון כזה – ל"אפודיאבולויס", "השטנה". היא ממזר מזיווג של עכרות וחירות; והתפקיד הגדול העומד לפנינו הוא להיפטר מעקבות העבדות שנותרו ולהביא לעולם חירות שלמה. או אז יחיו צאצאינו תחת משטר, שעדיין יהיה מדינה במידה שיהיו בו חוקים קבועים ומוסדות, שלהם החובה והכוח לכפותם; ובכל זאת לא תהיה זאת מדינה כי, שלא ככל המדינות הקודמות הידועות בהיסטוריה, לא ייצג היצור החדש לא אדנות ולא ניצול.

(פרנקפורט ע/נ מייז, דצמבר 1926)

הערה

1. נדפס לראשונה ב-1906, בתוך Patriae, Jahrbuch der Hilfe; נדפס שוב בספר: Wege zur Gemeinschaft, מעמ' 163 ואילך. המובאה הנ"ל – מעמ' 181-182.

* מתוך: Wege zur Gemeinschaft, כרך א', מינכן 1924, ע' 493-513 (ר' גם הערה 1).

מכל מקום, עד אז יהיה זה לתועלת להציג התנסויות קודמות של הכלכלה למעשה, הנראות כהוכחות לדעתנו העיונית ולהעמידן לפני אדונינו יריבינו ולפני כל הפקפקנים, על אפם ועל חמתם, quand même, בתור "מיני בעייתיות", שיצטרכו הם להסבירם על-פי הנחות היסוד שלהם, אם לא ירצו להודות בפשיטת-רגל כשהם פוטרם עצמם בשגרת הניב כי לפנינו "יוצאים מן הכלל".

כבר בחיבורי ההתיישבות השיתופית משנת 1896 גייסתי לעזרתי כתנא דמסייע את Vineland שבניו-ג'רסי.

כידוע לכל קוראי כרך זה אני רוגל בתיות-יסוד, נחלת כל התיאוריות החשובות, שלעולם לא יקום מעמד של פועלים בני-חורין, ולפיכך לא יקום קפיטליזם במקום שיש בו לכל אדם גישה נוחה אל הקרקע בקניין וכאמצעי-יצור. במשך עשרות בשנים הוגשם בווינילנדר תנאי בסיסי זה, וכל עוד התקיים, עמדה על מכונה למעשה "הכלכלה הצרופה".

בשנת 1861 קנה מר צ'רלס ק. לנדיס (Landis) בדרומה של ניו-ג'רסי חלקת-קרקע בת 120,000 דונמים, אשר הוסיף עליהם ב-1874 עוד 92,000 דונם. השטח נמצא באזור המכונה "The barrens" (ארץ-שממה), שכן עד אותו זמן נחשבה אדמתו בלתי-ראויה לעיבוד חקלאי, ולפיכך לא פקד אותו זרם המהגרים וחלף על-ידי משני עבריו. לנדיס ערך תכנית פיתוח, סלל את דרכי הגישה הנחוצות וכו' והודיע שימכור כל אקר (כארבעה דונמים), כראשון כאחרון, ב-25 דולרים. די היה בכך להפוך את האזור ל"מינימום", שהמוני הנודדים התחילו זורמים אליו. שכן, לאחר שנאחזו בו ראשוני המתישבים, הלכה ועלתה ההכנסה לדונם בשל יתרונות הקואופרציה העולה וגוברת, או, לשון אחר, הקרקע הלכה ונעשתה זולה יחסית, וזרם הבאים הלך והואץ.

לא עברו אלא שתי-עשרה שנה ובווינילנדר ישבו 11,000 נפש, שנהנו מרווחה רבה מתעצמת והולכת במהירות. במושבה היו עשרים בתי-ספר, עשר כנסיות, 178 מייל אנגלי (כ-270 ק"מ) כבישים מצוינים, כ-26 ק"מ מסילות-ברזל ושש תחנות-רכבת, 15 בתי-חרושת, והחנניות הטובות ביותר בניו-ג'רסי כולה. הנפה תפסה בין 77 נפות שבמדינה את המקום הרביעי בייצור החקלאי.

עוני מקומי היה בכל-ייראה. המס לעניים הגיע ל-5 סנט לגולגולת לשנה, שעה שבמקום הנקרא Perth Amboy, בן אותו גודל ומאוכלס באותה אוכלוסייה, עלה לכדי שני דולרים, היינו פי ארבעים. לפי עדותו של מפקח המשטרה לא קרו לא עברות ולא פשעים. נורדהוף (Nordhoff), שממנו שאבתי נתונים אלה (The Communistic Societies of the United States, London 1875, pp. 366), אינו מדבר על ארגון שיתופי, אולם הוא קורא לשיטה בפירוש שיטה "מוסרית-שיתופית".

במושבה זו מעניינת במיוחד העובדה שאוכלוסייתה לא היתה תוצאה של "בררה" מיוחדת, מה גם שלא היתה בה אמונה דתית משותפת לקשרה יחד ולביתה. אותו "הסבר", אשר בו מואילים הפקפקנים שבנו להעמיד שורה שלמה של הצלחות אחרות בתחום השותפות כחריגות יוצאות מן הכלל, בטל ומבוטל כאן מעיקרו. אנשים פשוטים התיישבו כאן, ממש אותם אירים, אנגלים וגרמנים, שהתנחלו בימים ההם במקומות אחרים, ובכל מקום יצרו קהילות ששררו בהן חסימות-קרקע, מעמד פועלים בני-חורין, קפיטליזם, דלות ועבריינות.

ה"אוטופיה כעובדה" השנייה היא האחוזה האירית Rahaline, הנודעת היטב לכל מומחי קורות השותפות כחריגה בלתי-מוסברת, השונה מהשותפויות היצרניות, שבררך כלל הן מתכלות עד מהרה או שהן מתגלגלות לצורות קפיטליסטיות-טפיליות. והנה עלה בדינו להסביר יוצא מן הכלל זה המעורר תשומת לב רבה כלי-כך: הכלל הוא חל רק על השותפויות היצרניות התעשייתיות, אך לא על החקלאיות, שבהן ראהלין היא הדוגמא הראשונה ובעלת-ההישגים הרבים ביותר עד כה בכל תולדות הכלכלה. כנגד החוק שכל שותפות ממין זה בעלי-כורחה תיהרס או תשתנה היה בידנו להוכיח שחוק זה אינו חל על השותפות התאומה, החקלאית, משום שההתנייה הפסיכולוגית והכלכלית של השותפים בינם לבין עצמם ובין אגודתם לבין הסביבה שונה בשני המקרים שוני קוטבי.

אלה תולדות ראהלין, בקיצור נמרץ: בעל נכסי-קרקע גדולים אנגלי ושמו ונדלר (Vandeleur) – בהשפעת רעיונות של אוואן (Owen) – מוסר לחוכרים, ברנשים מסוממי-ש, נגועי-עבריינות, רוצחים מועדים, את האחוזה שלו בחכירה קולקטיבית תוך הבטחה, שלימים ימכור אותה להם לפי ערך-החכירה המהווה. בזה הגיעו פרולטארים מסכנים אלה לאמצעי-יצור בבעלות עצמית. מעתה כל ערך עודף של הקואופרציה החברתית ושל תשואת האחוזה האינדיווידואלית לא עוד יוסב אל הבעלים כי אם לזכותם הם. ומהי התוצאה? עלייה לאתיאמן ברווחה ונסיקה לאתיאמן כלל וכלל ברמת המוסר. אלמלא חוקה על תיאורו של וילאם פייר (Pare) ב"Cooperative Agriculture" שלו, שהוא מהימן, אפשר היו סבורים שלפנינו מעשייה פילנתרופית.

ראהלין לא זכתה לאריכות ימים. אבל לא בגלל חולשה פנימית כלתה כי אם בשל אסון חיצוני שרוץ אותה במיטב לבלובה. ונדלר התמכר להימורים, הפסיד את הוננו, בתי-המשפט לא הכירו בתוקף החוזה שבינו לבין חוכריו², את האחוזה מכרו במכירה פומבית ואת האנשים נישלו. באותו אופן הרסו את מדינת הישועים בפרגואי מבחון, שפריחתה הגדולה גם היא בחלקה בוודאי יסודה בהסדרי קרקע מתוקנים. נדמה כביכול שאין העולם סביבנו יכול לשאת בקרבו נאת-מדבר של אושר ושל שלום בחיי-אנוש, שמא יהיה זה מופת מפתה מדי!

העובדה השלישית, שכבר ב-1899 יכולתי להסתמך עליה, היא בעלת-היקף גדול יותר, נמשכה יותר זמן ולפיכך נודע לה משקל גדול לאיז-ערוך מן האחרים. כאן מדובר בארבע-מאות שנים של כלכלה גרמנית, מן המאה ה' ועד המאה ה"ד. בחלק השני, ההיסטורי, של חיבורי על נכסי-הקרקע הגדולים (Grossgrundeigentum) יכולתי להראות כי במשך כל אותה עת היתה הכלכלה הגרמנית, כמעט בכל אפיוניה, "כלכלה צרופה". ראשיתה בשנת 1000 בקירוב, משנתגלה הבעלות על נכסי-קרקע גדולים בשלבה הפרימיטיבית, הפיאודלי והיתה "שלטון נכסי-הקרקע הגדולים" (Grossgrundherrschaft), שנבדל מבחינה כלכלית מקודמו (וכן מן הבא אחריו, הוא משק אחוזת-האבירים המודרנית) בכך שהבעלים הרשמיים זוכים להכנסת-קבע צנועה שאי-אפשר להגדילה, ואילו בכל יתרונותיה של הקואופרציה החברתית הצומחת וגדלה זוכים מעבדי-הקרקע עצמם. הסיבה לשינוי מרנין זה היא שנגלו לפני מתיישבים שטחיה-תיישבות עצומים לא רק במזרח הסלאווי שנפתח באותה עת כי אם גם במולדת עצמה. בעלי-הקרקע התחרו ביניהם נמרצות כדי לזכות באיכרים שנעשו נדירים בשל צוק העתים, ולכן נאלצו

(בעלייהקרקע) למסור בידיהם את הקרקע כנגד "מסיעוכר שבהכרה" (Rekognitionszins) ולזכותם בזכויות לשלטון עצמי, ככל שרק יעלה על הדעת. ובכן, סמי מכאן חסימת-קרקע; כל המוכן לעבוד יכול היה להעביר כברת-קרקע לבעלותו כאמצעי-יצור – וכך, על תשתית מתוקנת, נבנתה בעל-כורחה כלכלה צרופה, כלי פועלים בני-חורין, כלי קפיטליזם, כלי עניות וכו' תוך כדי צמיחת רווחה העולה כפורחת.

ואמנם כך קרה: אם בהגדרה שלילית, הרי תקופה זו נעדרת כל ניצול כלכלי, ולכן חסרה כל עוני הבא בעטיו של המצב הכלכלי הכללי, ונעדרת כל "משבר", מפני שהייצור והצריכה היו מאוזנים תדיר; ואם בהגדרה חיובית הרי לפנינו רווחה לא-תואר, נסיקה בלתי-רגילה של כל הכוחות היוצרים עושר, ובכל הנוגע למהותם של דברים – ארגון שיתופי של החיים הכלכליים. בכפרים היה זה ה"מארק", הנפה החקלאית, בערים – ה"צונפט", אגודת בעלייהמלאכה. תקופה זו, כשם שהתהוותה בהיעלם נכסי-הקרקע הגדולים בימי הקרולינגים, כך חזרה ונעלמה משנוצרה הבעלות המורנית על נכסי-הקרקע הגדולים, תחילה בארצות הסלאווים: כאן נקטו את "האמצעי הפוליטי" נגד אוכלוסייה שזה עתה הכניעו אותה:

הסבר היסטורי זה של תקופת-מופת בכל הנוגע לתרבות, תקופה שבה איגדה ההסכמה הכללית ("הקונסנזוס") בטרם נעכרה, את העם ל"עדה" של אמת – הסבר זה אמנם טעון עודנו אישור של ההיסטוריונים. עד כה אין נמצא ביקורת רשמית של מי שקראתי תיגר עליהם – מזה עשרים ושש שנים. יכולני רק להביא כאן דברים לזכותי שנכתבו אלי באופן פרטי. במהדורה השנייה של ספרי *Grossgrundeigentum und die soziale Frage* (הבעלות על נכסי-הקרקע הגדולים והשאלה החברתית) העתקתי מכתב מאת קרל למפרכט (Lamprecht), ובו המשפט הבא: "למדתי רבות מאדוני כדי להסביר את התמורה הזאת. הקשר שאדוני מעמיד בין התנועה העירונית לבין הכפרית בעת ההיא נראה לי ברור ומפורש". שם סוף-סוף תבוא אסכולת שמולר (Schmoller) ותגמור בדעתה לבחון את ניסיון-ההסבר שככאן, שאינו מתיישב בשום פנים ואופן עם תפישתם שלהם.

האוטופיה הרביעית כעובדה היא מושבת-המטעים "ערן". היא נוסדה בשנת 1893 בידי אנשים המקורבים למחבר. יחד עם יועצי-המשפטים המנוח קרקה, אחד מנאצלי החלוצים לשותפות בכלל ולהתיישבות בפרט, נודע לו חלק ניכר בהצבת המטרות ובעיבוד התקנונים. הוא לא יכול להצטרף אל היישוב כי זה תבע להיספח אל הצמחונים, אבל במשך כל השנים נשאר לו בחזקת אח ורע: ערן היא שתרמה את חלקהארי למימון היישוב החדש ברנקלאו (Bärenklau) ואת מיטב הכוחות האישיים. אמנם, הכיר המחבר מלכתחילה בגבולות השפעתו ותועלתו של מפעל זה וציינם: הוא התחיל בשטח קטן מדי בחקלאות האינטנסיבית ביותר, בגידול מטעים, וכך מן הנמנע שיהיה בכוחו, תוך כדי ציפוף מתעצם של אוכלוסייתו ותוך כדי אינטנסיפיקציה של המשק, להשפיע מרחוק אותה השפעה חברתית-פוליטית, שידידי השותפות ההתיישבותית הממשית מייחלים לה. חברות-האידיאליסטים הקטנה התחילה כמעט כלי אמצעים כספיים וכמעט ללא ידע מקצועי בשטח של ארמת-חול וזיבורית המשתרע על פני 400 דונמים באפיק הקדום של נהר האוול. בעצב נאלצו לשלם שכר-לימוד; כך למשל נתפתו ברנשים בלתי-מנוסים אלה להוסיף על החול גרניט גרוס כדשן. הניסיון לפתח תעשיות ויותר

מכול – משקיבית מורחב גרר עוד כישלונות והפסדים. נוספו על אלה קשיים שמקורם בהרכב המתיישבים. סוף-סוף הרי כולם היו עירוניים שבעי ככשים, אנשי-שוליים, "cranks" במשמעות שבפי האזרח המוגבל, שהביאו עמם את כל הסכלות העירונית, את כל האמונה בדמוקרטיה בלא-גבול, את כל הבזו לידע ולכשרון של המומחים!

ולמרות כל אלה היה שגשוג מלא, כלכלי, מוסרי והיגייני! כך נאמר בחוברת יובל "Fünfundzwanzig Jahre Obstbausiedlung" (עשרים וחמש שנים למושבת גידול-המטעים): "התנאים הכלכליים הן של היישוב הן של כל שותף ושותף התבססו והלכו, יכול המטעים גדל והלך, ההכנסות עלו, ובה במידה גברו שביעות-רצונם של המתיישבים והאמונה במפעלם. כבר בשנת 1912 עלה סיכום החשבון השנתי של השותפות על המיליון הראשון. מספר החברים עלה ל-202, מספר התושבים הקבועים הגיע ל-350 בקירוב" (עמ' 26). בר-בזמן לא גדל השטח כולו אלא עד 500 דונמים, גידול שהושג על-ידי קניות נוספות; הווי אומר אוכלוסייה של 700 נפש לקילומטר מרובע, פי ששה מן הממוצע בגרמניה, אוכלוסייה, שרובה התפרנס מחקלאות, וזאת על אדמה דלה ביותר, ואף קרה ולחה, אדמה שאי-אפשר להעלות על הדעת גרועה ממנה: מצב הבריאות טוב למעלה מהמצופה. בעדן שיא עולמי במיעוט תמותת התינוקות. בשנות ה-90' היה הממוצע בגרמניה כ-24% וירד אט-אט עד מלחמת-העולם ל-18%. ואילו בעדן היה הממוצע רק 3.8%, הינו חמישית בקירוב, וקרוב לוודאי שבוה כמעט הגיעה למינימום המוחלט, שהרי לעולם נולדים קצת תינוקות הצפויים למות בטרם היוולדם או הניזוקים בשעת הלידה נזק חמור. אף זאת: ערן עלתה בזאת אפילו על כל שאר הפרברים החקלאיים: הלאו ליד דרוזן הגיעה ל-9%, המפסטר ליד לונדון ל-6.6%, ואפילו לצ'וורת' (המרוחקת מן העיר הגדולה) מציינת תמותת-תינוקות בשיעור 5.5%. כיוצא בבריאות התינוקות בריאות הילדים. במשך כל הזמן לא מת גם אחר מתוך 300 הילדים שלמדו בבית-הספר של ערן. אף מצוקות המלחמה הגדולה כמעט לא הורגשו כאן, או הורגשו במידה מועטה ביותר.

כיוצא באלה גם התנהגותם המוסרית של המתיישבים. "אכן עובדה זו אומרת דרשני, שבמשך כל עשרים-וחמש שנות קיומה של קהילת ערן אף לא חבר אחד היה מסובך במשפט פלילי, ובעדן לא נזקקו אפילו פעם אחת למוסדות ציבוריים הקיימים למען שיקומם והצלתם של עלובי-חיים, שירדו עד שפל המדרגה המוסרית. גם עובדה זו מאפיינת את התנהגות תושבי ערן, שיכול אדם לחיות שם במשך שנים כגבר ולארח בעיקר לחברת גברים, ולא ישמע גם ניבול-פה אחד, ושהגימה הגסה והמחוספסת, שהיא נושא לתלונה על הנוער העירוני, לא קנתה לה שביטה בקרב ילדי ערן, למרות מגעים לא-מעטים שאי-אפשר להימנע מהם" (עמ' 35). ואמר אחד השוטרים בלשון עממית: "איני הולך לעדן אלא אם כן חשקה נפשי לקנות תפוחים". מעולם לא נדרש לבצע בעדן הוצאה-לפועל ומעולם לא נשארו חייבים אפילו תשלום-רבית אחד!

לא היה אפשר לקיים את הצמחונות כעיקרון של בחירה, אפילו בעוד רבים מאנשי ערן רבקים בה באמונה שלמה; מבחינה פוליטית אתה מוצא בה את כל השקפות-העולם, מן הקומוניזם הקיצוני ועד ללאומנות הקיצונית; ומבחינה דתית כל הכתות שיעלו על הדעת. מכל זה עולה שלא קונסנזוס שנוצר מראש כתנאי לשגשוג, אלא הבסיס החברתי-כלכלי, הבעלות המשותפת על הקרקע, רחיקת כל מיני סחר-מכר בקרקע, היא האדמה

אם-כ"ח – הם שהניכו אף כאן, כבמקרים אחרים, תוצאות מתמיהות אלו. אף כאן אנו קוראים תיגר על כל המתנגד לתפישתנו שיקום ויסקיר מנקודת הראות של פקפנות מתנשאת ושל האמונה שהארם הוא רע מנעוריו ואי-אפשר לרסן את רשעתו – שיקום ויסקיר את העובדות שהבאנו בזה באופן שונה משהסברנו אותן.

ועתה מן הסתם כבר הוכשר הקורא האוהד לקבל את המקרה החמישי של האוטופיה כעובדה ולהעריכו. מקרה זה חוזר ונוגע להתיישבות גדולה יותר של בני-אדם, למדינה שלמה, ולו מן הקטנות שבארצות-הברית, היא יוטה, מיסודו של בריהם יאנג (Young), משנת 1848.

יוטה (Utah) כדגם של כלכלה מדינית של ויליאם א. סמיית (Smythe)³

העם האמריקני יכול ללמוד הרבה מן השיטה הכלכלית שצמחה ביוטה מאדמת המדבר. העובדות מדברות בשפה רהוטה על אודות מה שעם מאורגן ומלוכד-בשותפות יכול להשיג. הן מראות כיצד יכולים עניים להעשיר מאוד, מבלי שיהיו בידיהם כלים חוץ מכוה-עבודתם ומקרקע, ובלי הון, אלא מנהיגות גאונית. משנתם באה כמועד הנכון, בתקופה שבה האוכלוסייה זורמת בזרימה שאי-אפשר לעצור בעדה אל הערים, שגדלו לממדים מסוכנים ומלאו בתעשיות קטנות ובבתי מלאכה ומתמסמס בהן הסוחר הקטן ובעל-המלאכה ונסוג מפני התחרות של בתי-המסחר הגדולים ושל בתי-החרושת, העולים עליו בכוחם. הסדרים הכלכליים של יוטה הם תולדה של בית-גידול חדש, שכן הם נתכוננו בלב המדבר המרכזי של אמריקה, הוא האזור האחרון בארצות-הברית הפתוח להתיישבות המונים, המולדת העתידה של אוכלוסייה רבת. חקר יצירת המדינה המורמונית יחשוף את השיטה הכלכלית ואת ההרגלים החברתיים, שהתפתחו תוך כדי הסתגלות לבית-הגידול ההוא. כאן מונח המפתח לתרבות חדשה של העתיד המיועד לאומה האמריקנית.

בריהם יאנג נולד בוורמונט וחי באוהיו, מיזורי ואילינוי. הוא וחניכיו קודם שהתיישבו ביוטה לא ראו מימיהם ארץ שבה אין כמות הגשם מספיקה לחקלאות. אבל עד מהרה תפשו, שהפקידו את עתידם בארץ שבלי השקייה רבת-תושייה לא תצמיח לא גבעול של עשב ולא שיבולת של שיפון ולא גרעין של חיטה – ולא היה להם שמץ מושג כיצד משקים. אולם המצוקה דחקה בהם, כי מלאי המזון שלהם עתיד היה לאזול עד מהרה, והם בנו את תעלת ההשקייה הראשונה שבנוה אנשים לבנים בצפון אמריקה מאז ומעולם. המסורת המורמונית מייחסת את הרעיון להשראה אלוהית, אחרים – לעצתם של ידידים אינדיאנים, ואחרים לתושייתו המעשית של המנהיג, שעברה מבחני-הרפתקאות רבים. מכל מקום, הם הקימו סכר ענקי והסיטו את מימי ה-City creek וחרשו את חלקת-ההשרה הראשונה של יוטה. היום מספקים המים החיים את צרכיה של עיר בת 60,000 תושבים. הנשיא וילפורד וודרוף, מראשוני בוני הסכר, סיפר שכה קשה היתה הקרקע שעל פניה היתה פרושה שכבה גדולה של מלח לבן, עד שלא היה בכוח להב המחרשה לבקעה. ואמנם לא נתנו החלוצים אמון מלא במשתלתם הצעירה, שהפקידו לחסדה את שארית תפוחי-האדמה שלהם, אולם חרף כל המכשולים עלה היכול והוכיח שגם מאדמת-המדבר העוינת אפשר להוציא מזון, אם לומר אדם להסתגל לתנאיו

החריגים המיוחדים. כה דלה היתה ראשית החקלאות במדבר. מאז נעשתה יוטה אם כל מתקני-ההשקייה. על המתיישבים היה להתגבר עוד על מעקשים רבים, בהם חורבן המזרע שלהם שגרמו להקות צרצרים, בטרם זכו לחוג את חג ראשית תבואתם ולייחל לעתיד בטוח יותר. אחרי הדברים האלה התחיל עידן ממושך של רווחה, שלא תוכל לפוג אלא אם כן יונח העם את השיטה הכלכלית, שהעניק לו בריהם יאנג.

שיטה כלכלית זו היא שנתנה להתיישבות המורמונים את צביונה המיוחד. אין כמותה בשום מקום, על כל פנים לא באותו ההיקף. ואף-על-פי-כן לכל הפחות רעיון היסוד מתאים ליישום כללי⁴. גם בזאת רואים המורמונים מתנת-אלוה, בכחינת "התגלות", אבל ברור לחלוטין שזהו מוצר הכרחי של בית-הגידול המדברי.

שיטתה הכלכלית של יוטה מיוסדת על בעלות-הכול על הקרקע, כלומר, יש רק בעלים אך אין חוכרים. מלכתחילה לא התירו מונופוליציה של הקרקע. כל אחד היה רשאי לתפוס קרקע ככל שהיה יכול להשתמש בה לצורך מתקבל על הדעת, אבל איש לא היה רשאי לקבל בעלות על קרקע כדי להפקיעה לצורכי ספרות. האבן שהיתה לראש פינה לשיטה כולה היתה ה"אינדוסטריאליזם", היא התיאוריה, שיעבוד כל אחד לפי רצונו, ומה שעמל למענו יהיה קניינו. להגשמת הסיסמה הזו היה צריך בידי כל משפחה נכס קרקעי קניין, במידה שתוכל להשתמש בו לתועלתה, אבל לא יותר! שיטה זו שקבע הנביא-החווה מסתברת מניה וביה מתוך תנאי חייה של המושבה. היתה בנמצא אדמה הרבה יותר משהיו מים בנמצא, ערך שטח-הקרקע היה מותנה בכמות המים שעמדו לרשות המעבד, ואת המים היה אפשר להשיג ולחלק רק בהוצאות גדולות. מצב זה אילץ אותו להגביל את היקפו של כל נכס משפחתי באופן שיספיק רק לייצור המזון. אילו התיר יאנג לחסידיו הראשונים לתפוס בידיהם קרקע ככל העולה על רוחם הרי לא היה נשאר מקום לכל האלפים שציפו לקריאתו. לכן הגביל את המשקים היחידים למידה הרבה יותר קטנה מן המקובל במדינות המזרח, אשר שם היה השטח הממוצע לחווה 800-1200 ד' וגם זאת היה יכול לעשות רק משום שככל הנראה כבר ידע היטב כמה כוחה של חקלאות אינטנסיבית גדול כשהיא מסתייעת בהשקייה טובה.

היישוב הראשון, Salt Lake City, היה דגם לכל שאר הערים. תכנית-העיר ביקשה להגשים את הכוונה לחלק את האדמה חלוקה שווה לכל התושבים. את מרכז העיר חילקו לגושים של 40 ד' כל אחד, והם הוגרלו בין אנשי-עסקים ופקידים – 5 ד' כל חלקה; סביבם השתרעו שורות של גושים של 20 ד' כל אחד, ואלה חולקו לבעלי-מלאכה, ואלה כותרו בשורות של 40 ושל 80 ד', שהוגרלו בין האיכרים, בהתאם לגודל המשפחות. כך איפוא כל מתיישב בעל נכס-קרקע קטן, ובבעלותו כברת אדמת שלחין שהספיקה כדי פרנסתו. החלוקה היתה צודקת להפליא: מה שהפסידו הבעלים בגודל השטח, הרוויחו במיקום מבחינת התחבורה, שכן המגרשים הקטנים היו סמוכים לרובע העסקים. כאשר גדל המקום ברבות השנים והיה ממחנה של מהגרים לעיר רבת-עם, ובה מדרכות, קווי מים, תאורה חשמלית ורכבת, גם אז התחלק הערך העודף הבלתי-נמנע בצורה שווה מאוד. אף לא משפחה אחת, אף לא יחיד אחד יצא ריקם מחלוקתו של הערך העודף הזה, שתפח עם הצטופפות האוכלוסייה ועם עליית יתרון המיקום. עיקרון זה של בעלות הכול על הקרקע, של הדירוג הקפדני של גודל השטח בהתאם לתנאי התחבורה ועל-פי צורכי המשפחות מומש בכל מושבות המורמונים ביוטה עצמה

ובמדינות השכנות ועד היום נוהגים כך במושבות החדשות ביותר שבהרי יוטה. יש לזכור שהחוק המורמוני בנוגע לבעלות על הקרקע מתבסס על הקניין הפרטי. מעולם לא נעשה ניסיון להנהיג בעלות הכלל על הקניין. היחידה הבסיסית של המדינה היתה המשפחה וקניינה.

ואולם מעבר לתחום העבודה האינדיווידואלית אתה נתקל בעיקרון גבוה ממנו, המסדיר את הצריכה הציבורית. זהו עיקרון, שמאז ומעולם נשאו את דגלו ברמה, אם כי חלו שינויים בשיטות יישומו. זה העיקרון של קניין-הכלל ושל הפיקוח הציבורי. אילו חפצו המורמונים לארגן את חייהם הכלכליים מתוך כוונה לצבור הון פרטי גדול, לא יכול היה להודמן להם מושא לספסרות טוב מהספקת-המים. מבחינה חוקית היה זה חוקי בהחלט אילו הטילו אנשים פרטיים או חברות אגרה על מובילי המים, אילו בנו תעלות ומכרו זכויות למים כדי להבטיח לעצמם תמלוגים שנתיים. אילו נהגו כך, ואמנם נוהג זה רווח ביותר בשאר מדינות השלחין, היו כופים על כל שדה וכל גן, על כל יחיד ועל כל משפחה לשלם להם ולצאצאיהם תשלום-מס לעולם ועד. אולם הן מבחינת החוק והן מבחינת התפישה הכלכלית הרגילה אין זה אי-צדק משווע להטיל אגרה על אוצרי-טבע זה, נהרות ההרים, ולמנעו מן השימוש הציבורי, יותר משיש אי-צדק בהחרמת אוצרות המחצבים בקרקעות-מדינה וחסימתם. קרוב להניח שרק הודות למצב, שבתחילה לא נמצא איש מבין השותפים עשיר דיו לזיום יזמות כה יקרות, ניצלו המורמונים מאסון זה, אסון העברת מערכת ההשקיה שלהם לידיהם של יחידים. הם יצאו מנקודת-מבט של שוויון כלכלי, שכן כולם היו שווים בעוניים ולא יכלו לרכוש זכויות למים אלא בעבודתם. לכן הם עשו את עבודתם בשותפות ואת הון-התעלות קיבל כל אחד על-פי תשואתו, הינו על-פי גודל הקרקע שברשותו. מי שהיה בעליהם של 80 ד', חייב היה לעבוד כפליים בעבודת התעלה מבעלי 40 ד'. כך איפוא היובש הוא שממש כפה את המפעל השיתופי כשם שהמלחמה בגאות-הים כפתה זאת בהולנד. כאן גם כאן הוכיח את עצמו ההכרח להתחיל בארגון הכלכלה על בסיס שיתופי כבעל-עצמה מאין כמוה במתן צורה למסודות כלכליים ולמנהגים חברתיים.

בריהם יאנג קבע את המשק בן 80 הדונם כגודל מרבי בהתיישבות הים המלוח, והוא פיתח השקפת-יסוד השונה באופן מהותי מאוד מזו שרווחה בארצות השיפון והחיטה, על אחוזותיהן הגדולות, שבמקורתו. הוא שאף לכך שכל משפחה בתוך נחלתה הקטנה לא תהיה תלויה בשוק ככל האפשר. דרשותיו בהיכל יותר משהיו תיאולוגיות היו מעשיות, והתוצאה היתה שיטה מיוחדת מאוד בחקלאות. כשם שטקסס מאופיינת כאזור הכותנה, נברסקה כאזור השיפון, דקוטה כאזור החיטה, קליפורניה כאזור תפוחי-הזהב, כך יוטה היא ארץ החקלאות המגוונת. זהו פרייה הראשון, ואולי היקר מכול, של השיטה הכלכלית, המעורה כה חזק בכלל הרכוש הכפרי. חלק גדול מהצרות שפקדו את המתישבים לחוף המיססיסיפי בעשור האחרון מקורו בעובדה שהשתיתו את שיטתם הכלכלית על ספסרות. הם רכשו חוות נרחבות כדי למכרן לאחר מכן לשם הפקת רווחים. הם הגבילו את עצמם בפיתוח ענפים מעטים, משום שהימרו על מחירים גבוהים, ולקחו משכנתאות למיני השבחה, שעלו כסף רב, משום שהשליכו את יהבם על עלייה תלולה בערך הקרקע ובמחיר התוצרת החקלאית. נקל לעמוד על יתרון שיטתה של יוטה על שיטתם. מכאן המשק הקטן הנקי מחובות, שיכוליו מובטחים הודות להשקיה ושיטתו

ערוכה לייצר את הדרוש למשפחה, באופן שיוכל ראש המשפחה לפרנס את בני-ביתו דיי צורכם; ומכאן ענף אחד, חשוף לכל שגינות מזג-האוויר ולכל תהפוכות הקוניונקטורה, והבעלים נאלצים לשלם שכר לפועלים שכירים רבים ולקנות בעיר במזומן כמעט את כל הדרוש למשפחתו ולפועליו! שיטתה של יוטה נבעה, כפי הנראה, מתנאי קיום מיוחדים. המורמונים היו מרוחקים ממרכזי ייצור הסחורות עד כדי כך שבעל-כורחם הוכתבה להם עצמאות של משק המבוסס על חליפי מוצרים טבעיים (Naturalienwirtschaft). המצוקה היתה מורם ורכם, והיא שהטיפה להם את בשורת העצמאות הכלכלית בצורתה הצרופה והתמימה ביותר. עוד היום היא התכונה המאפיינת את הכלכלה המורמונית. מלחמות ומשברים סערו על-פני הארץ מאז בנו החלוצים את סולט לייק סיטי; אבל הם ובני-ביתם לא סבלו רעב אף לא יום אחד, ולא יקרה בדבר הזה, כל עוד יזרמו המים מן הגבעות והארץ תיתן יבולה.

כיבוש יוטה החל בעבודת-הארמה, היא יסוד כל תרבות. בריהם יאנג ידע היטב שבעבודת-הארמה לא תתמיד הרווחה. הוא ידע שהרכוש של העדה – בתי-חרושת, חנויות, בנקים, כנסיות, בתי מקדש והיכלות – רק מעודפי ההכנסה של האיכרים יצמח. משנתחורר לו שכבר יש לעמו מזון וקורת-גג התחיל להקים בתי-מלאכה, חנויות ובנקים. כל המפעלים האלה קמו והיו על בסיס של התאגדות, בצורת חברת-מניות. מי שלא רצו להשתתף בזה, בדרך כלל עזבו את "הכנסייה" והתיישבו כעצמאיים. כיוון שבתחילה לא היה כל הון אלא זה שצפון באדמה ובכוח-העבודה, שכן התחילו כולם את פרנסתם באותו מצב כלכלי, הרי כולם קיבלו אותה הזדמנות להשתתף במפעלים החדשים התעשייתיים, המסחריים והפיננסיים. כל אימת שעמדו להקים בתי-חרושת או חברה מסחרית נקרא כל אחד ואחד להצטרף לחתימה-מראש על הון-המניות. לפעמים שילמו זאת במזומנים, אך על-פי-הרוב במוצרים, ולעתים קרובות למדי גם בעבודה. את המחסור בהזדמנות לעבודה, לא ידעה יוטה מעולם! תמיד היה אפשר להחליף עבודה כנגד קניינים אחרים, אפילו כנגד מניות בנקאיות ותעשייתיות; רק כך אפשר להסביר את החלוקה השווה של נכסיהן אלה הקיימת עד עצם היום הזה.

בראשית היו משלח-ידם מן הנחותים ביותר. את כל הסחורות נאלצו לגרור בעגלות-שוורים 1600 ק"מ על פני מדבריות וערבות והרים. כסף כמעט לא היה בידי הבריות וכאמצעי-חליפין השתמשו בשטר-נייר, "שטרות-המעשר". כסף זה הספיק בשלמות לתכליתו כמטבע לסחר המקומי, כי מחירי המוצרים נקבעו על-פי מחיריהם בשוק העולמי, אבל לא היה מוכר ב"חוץ-לארץ", ובייחוד לא יכלו לרכוש בו מכוונות. לכן בציוד בתי-החרושת התקדמו לאט, אולם טיפחו עד מהרה חבורה של בעלי-מלאכה מיומנים מקרב המהגרים החדשים. אולם גם בתנאים אלה התקדמו התעשייה הזעירה והכלכלה הפליא, אף כי יאנג לא הניח לנצל את המחצבים שבסביבה. אף-על-פי-כך עלו ושגשו עד מהרה כל אותן תעשיות זעירות, שחיי-כלכלה מסובכים ומאוזנים זקוקים להן. בכל יישוב בעל גודל מסוים היו אגודה צרכנית שיתופית ובנק עממי. החל מבית-החרושת העצום לסוכר-סלק בלהי (Lehi) ועד לאחרון הכפרים הקטנים שייך המפעל למספר רב של בעלי-מניות. ההון מתהווה מעודפי-ההכנסה של המון העם. שיטה זו אינה דומה כלל לקולקטיוויזם: התושבים לא קיבלו אף אגודה בגלל שייכותם לעדה או לכנסייה; חייבים היו לשלם ולהרוויח כל דולר של הון-המניות. שיטה

זו אינה אלא חברת-מניות בעלת השקפה של מה שיכונה אחווה⁹. פירוש הרבר שאכן שואפים לכך שיהיה לכל שותף חלק במפעלים ובהכנסותיהם. אילו נתכוון מאן דהו להסב את מנת-חלקו למונוסולין למען מעטים היו רואים בכך כמעט מעשה בלתי-מוסרי. אולם אל יפורש הרבר שיש חלק שווה לכול בכל אחד מן המפעלים, שכן אפילו שיטת המורמונים לא השכיחה בלהטיה להשוות בין חברות בכל הנוגע להצלחותיהם ולהישגיהם. אבל לכולם היו אותן הזדמנויות והחזקים תמכו בחלשים והגנו עליהם. תופעה זו היא אחת המעלות הטובות המעטות, שרשאים לייחס להתערבות הסמכות הכנסייתית בענייני העולם-הזהה.

אין כל אפשרות לפרוש את תולדותיהם של המפעלים השיתופיים הרבים שביוטה, ולו של חלק ניכר מהם. גם אי-אפשר להקיפם מבחינה סטטיסטית. אך ניתן לייצגם באופן טיפוסי על-ידי מפעל אחד ענקי, והוא בית-המסחר השיתופי של ציון. אגודה צרכנית שיתופית זו היא בית-אב ואב לכל בתי-הממכר ביוטה עצמו ומדינות השכנות. הריני מצטט מתוך איגרת של מנהלה המצליח של האגודה. (Zion's) Z.C.M.I. (Cooperative Mercantile Institution):

האגודה הצרכנית נוסדה ב־16 באוקטובר 1868, התחילה בפעולתה ב־1 במרס 1869 בהון של \$220,000 וב־25 באוקטובר נרשמה לפי שעה למשך 25 שנים.

ב־30 בספטמבר 1895 נרשמה שוב למשך 50 שנה בהון של \$1,077,000. בתקופה הראשונה מכרנו סחורה בסך \$76,352,686 ושילמנו לרכבת ולרואר המיימשלוח ע"ס 7 מיליון דולרים בקירוב. הפרשנו כמעט 2 מיליוני דולרים כדיווידנדת-קנייה וכמעט \$415,000 כדיווידנדת-הון. כמשך שנות הבהלה 1873-1877 לא שילמנו כל דיווידנדה – מטעמי יעילות – אבל עסקינו לא פסקו במשך כל 27 שנים אלו אף לא ליום אחד, ואף-על-פי-כן חלה על כל שנה ושנה בתקופה זו דיווידנדת-הון ממוצעת של 8% ושליש, ובסה"כ 243%. אותם \$1000 שניתנו לנו באחד במרס 1869 ע"ח מניות, התרבו אחרי סיום משך העסקה ב־30 בספטמבר 1895 ל-\$2014.30, ובכל זאת חילקנו מעבר לכך על כל \$1000 סה"כ \$41118.95 דיווידנדת-קנייה.

זהו חלק מתולדותיו של גדול המפעלים השיתופיים ביוטה, המוכיח שעסק גדול מסוגל להתנהל בהתאם לאינטרס של המוני העם לא פחות טוב משיתנהל בהתאם לאינטרס של מעטים. מפעלם התעשייתי האחרון והגדול ביותר של המורמונים הוא בית-החרושת לסלקי-סוכר, השייך ל־700 בעלי-מניות, שייצר בשנת 1895 הרבה יותר מ־35,000 טונות סוכר וחילק דיווידנדה של 10%, ובו בזמן הבטיח מכירה נאה לתוצרת שדות השלחין. אמנם עיקר ההצלחות של הפעולה השיתופית הושגו רק ב־20 השנים האחרונות, אבל גם השנים הראשונות הניבו פירות נאים. כבר בשנת 1850, שנים אחדות אחרי היווסדה של סולט לייק סיטי, הגיע הייצור התעשייתי לערך של \$300,000 כמעט; אחרי 10 שנים נוספות הגיע כמעט למיליון, וב־1870 הגיע הערך הכולל לסך 2 וחצי

מיליון ומעלה, ואילו ב־1895 התקרב ל־6 מיליון. מובן מאליו שתעשיות אלה, שבדי עמל הגיעו להישגיהם, זכו לאהדה רבה.

במשאל שערך על-פי בקשתי היסטוריון הכנסייה, מר א. מילטון, נעשה ניסיון להגיע לסיכום ערך ההשקעות שמכוחן הוקם כל המערך הציבורי. כיוון שהתחילו המורמונים בעניות גמורה, הרי כל שהשקיעו במשך כמעט 50 שנה שאבו מן הקרקע. מילטון מחשב את העלויות להקמת בתי-ספר, בניית כבישים וגשרים, ניהול מלחמות באינדיאנים, ייסוד מפעלים כנסייתיים ומסחריים, התקנת 10,000 משקים חקלאיים, ולפרנסת עם שלם. כמו כן חושבו הפסדים גדולים בניסיונות קודמים לייצור ברזל, סוכר, נייר, מסמרים, עור וכותנה, וכן 3 מיליונים שהוצאו ל"הגנה נגד חוקים המנוגדים לפוליגמיה", וכן, דבר אופייני לשיטת ההתיישבות הנהדרת, 8 מיליונים תמיכה בדמי-מסע למהגרים העניים. בסך הכול עולה החשבון, שקיבל את הגושפנקא של גדולי בני-הסמכא מקרב הכנסייה, להוצאות של 563 מיליונים דולרים, אשר, חוץ מ־29 מיליון דולר בקירוב של הון שהובא מבחוץ, כל-כולו נדלה מארץ הישימון הצחיחה במאבק עקשני וער.

מכאן אנו למדים שכל איכר מורמוני הכניס במשך 40 שנים אלה בממוצע \$482 מעל הוצאות הקיום, הרבה יותר מהכנסת הברוטו של הפועלים השכירים בשאר מדינות ארצות-הברית⁷. דומה שהצגת-הדברים בכללותה מתאימה לחזק את הרושם, שמקבל כל מבקר ביוטה – שהיא משגשגת. אולם לענייננו יותר מדקדוקי המספרים חשובים העקרונות הנובעים מתוצאות אלו המתמיהות לכל הדעות. ואלה הם:

1. בעלות ציבורית על הכול, ככל שהמשפחות או היחידים יכולים לנצל זאת לצרכים של טעם.
2. הספקה עצמית בחקלאות בלי תלות בשוק, ככל האפשר.
3. כל המתקנים הציבוריים המועילים הם רכוש הכלל, כגון מים להשקיה ולהדחה.
4. חנויות, בתי-חרושת ובנקים הם קניין שיתופי בצורת חברות-מניות.

אלה הם עקרונות-הייסוד של העדה המורמונית. תולדות ההצלחה של יובל שנים. אין עוד מקום שם אחוז כה ניכר של העם חופשי מכל הסתבכות בחובות על משכנתות; אין עוד מקום בעולם שם זכתה העבודה לקבל חלק כה נכבד מתשואתה, ואין מקום שבו נבנתה רווחת העם על יסודות איתנים יותר, ויש בו מוסדות ציבוריים בטוחים מפני כל מהפך בלבלי. המשבר של 1893, מקור לפשיטות-רגל מהאוקיאנוס האטלנטי ועד האוקיאנוס השקט, היה חסרי-אונים כנגד החנויות, בתי-החרושת והבנקים של המורמונים. ברם, כוחה-השלומים של עסקים אלה כמעט אינו מופלא פחות מכוח התשלומים של האיכרים, שמהם הם שואבים את כוחם. אין מושל, לא במדינה מזרחית ולא במדינה מערבית, שיכול להתפאר כפי שמשתבח הכומר הבה מ. ולס (Wells): "יש לנו 19,916 משקים חקלאיים ביוטה, ומהם 17,684 חופשיים מכל הסתבכות בחובות". אין מדינה בארצות-הברית, ומסצ'וסטס אינה יוצאת מכללן, שיש בה אחוז גדול יותר של לומדים בבתי-ספר וקטן יותר של אנאלפביתים; אף כאן השיא בידי יוטה.

(אחרי תיאור מעשר הכנסייה והגנה עליו, שלא יכירנו כאן מקומו, ממשיך המחבר:)
 "מי שאינם רוצים להכיר בערך הכלכלי של ניסיונות המורמונים גוהגים לטעון שהשיגים אלה הושגו רק הודות לקנאות הדתית ובלי הארגון הכנסייתי המקיף לא היו אפשריים. אני מוחה על דעה זו בכל התוקף. בעיני אין ספק שלא הכנסייה שמרה על השיטה הכלכלית אלא השיטה הכלכלית שמרה על הכנסייה. לא מפני שבריהם יאנג לימד את חניכיו להתפלל, רכש את אהבתם ואת נאמנותם, אלא מפני שלימד אותם לעבוד ולכלכל מעשיהם. לא כנביא וכמייסד דת הוא חי בויכרונם אלא כמארגן מהולל של הרווחה. וכך אמנם גם על העולם להעריכו – כאסטרטג כלכלי, כנביא שבנה את רווחת העם לתפארת.

"דרך אגב, בל יסיקו מן המסופר לעיל שאין למצוא שום דופי בארץ המורמונים. אדרבה, האנשים עודם רחוקים מלפתח את כשרונותיהם עד תום. אין ביוטה לא מיטב המשקים למופת ולא מתקני ההשקיה היעילים ביותר. נמצא כאן כל הבוסר שאפשר לצפות לו בארץ שפותחה בלי כל אמצעי מימון מזומנים בידי זן אנושי פשוט ודל-דמיון. אמנם בערים הגדולות יותר, כגון סולט לייק סיטי ואוגדן, משיגים לחלוטין את המזרה, אך בעשרות יישובים קטנים בכל זאת אין המצב כך – ודווקא אלה הם עיקרה ונפשה של יוטה. לעתים קרובות המשקים אינם מתחזקים כהלכה, אינם נקיים, לא תמיד נשמרים במטעים גם מן המזיקים הרזוחים ביותר, אין ממינים את הפירות ואין אורזים אותם בטוביטעם. עיירות ובתים אלה יכלו להיות נאים, אנדרטות לרווחה המלווה בטעם טוב. אם לא כן הדבר, הרי אשם בכך העם עצמו, השמח בחלקו, בשיבתו לבטח, בהנאה גולמית, בלי להשתוקק לעינוגים מעורנים יותר".⁸

עד כאן ברהסמכא שלנו. אילו באתי לפרוש עתה כל מה שאישר ואושש דיווחו באופן בלתי-צפוי את התיאוריה שלי, הרי צריך הייתי להרצות את כולה. אולם אסתפק באילו הערות:

קודם כל ברור ששיטת הבעלות על הקרקע מיסודו של יאנג מונעת את חסימת-הקרקע ומגשימה את האידיאל שכל אדם יוכל לתפוס פיסת-קרקע "ולהפכה לקניינו הפרטי ולאמצעי-הייצור האינדיווידואלי שלו" (מארכס). המשקים, כל אחד בפני עצמו, קטנים מלהעסיק פועלים שכירים, ומאידך גיסא אין כאן פועלים בני-חורין, שעליהם להשתכר בלי-תכרה כפועלים שכירים. מיסוד זה של כל הכלכלה החברתית נגזר בהכרח בנייה-העל השיתופית הכנסייה – וכאן הסעיף האחר, שבו אינני מזדהה עם המספר – אין בינה לבין שגשוג "הרוח השיתופית" ולא כלום, כי רוח זו היא תופעה הכרחית במצב חברתי, שבו כל האינטרסים מתנהלים במקביל. ואז מוזר הדבר מאוד, שהרוח נותרה שיתופית, אף כי ה"בשר", הינו צורת ההתאגרות, שנבחרה אולי מתוך כוונת, לא היתה הצורה הקואופרטיבית כי אם הקפיטליסטית, הינו חברת-המניות. יש בכך אישור מובהק לדעה שאני דוגל בה שאין כל ערך לצורה, ואילו כל הערך הוא בתוכן!

"ניצול" סמי מכאן; "משברים" ניתצים חסרי-אונים כנגד הארגון, ה"מחוסן", כמו עיר מחוטאת במקור של מגפה; והכוחות המעשירים מתפתחים במידה כזו, שאין בידנו אמת-מידה למדרם בה.

אפילו צבעו את הנתונים הנ"ל בכל צבעי היקר, הרי גם אחרי שנחסיר מהם מחמת

הפקפקנות כל הגזמה, עדיין נשאר די והותר כדי שבהכרח יידרש עיון מחדש במושגי היסוד הכלכליים התקפים כיום. הבעלות על ההון, צפיפות האוכלוסייה וחלוקת העבודה התחילו מאפס. אדם שואל את עצמו בעל-כורחו, עד היכן היתה הרווחה ממריאה ב-40 שנים אלה, אילו אותם שטחי מזרע, כ-20 מייל מרובע, היו מעובדים בלבה של אירופה הישנה, על הצבר ההון שלה, על חלוקת-העבודה שבה, על-פי אותה שיטה עצמה במקום בשימון המלחה הרחק מכל תרבות? הרי אז היתה נקודת-הפתיחה להתפתחות בערך באותו מקום שם עמדה יוטה, כאשר עקרוה ה"פגאנים" מן הכנסייה – באיזה גובה היה אז הסיכום האחרון?

מי שיודע שבאמצע ימי-הביניים שרר עקרונית אותו חוק-קרקעות, שמנע את חסימת-הקרקע, כמו ביוטה, יתפוש למקרא הנתונים שבכאן על אודות עושרם המשגשג והולך של המורמונים, כי באותם ימים יכלו הקטנות שבערים להקים קתדרלות ובתי-עירייה, שאין ידן של מעצמות-העל משגת. או אז יתחיל לשער בנפשו מה רב ועצום בלי-גבול היה יכול להיות העושר בזמננו, זמן שלמד לרתום את יסודות-הטבע לשירות ייצור קנייניו – אילו הסירו את המכשול הרדה-אסונות הנערים על דרכה של האנושות אל האושר, אל החירות ואל תרבות אמתית.

הערות

1. תחת כותרת זו פרסמתי בתוך *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, שנה שנייה, עמ' 150 ואילך, חיבור שהכיל את חיבורו של ויליאם א. סמית ופירש אותו מנקודת-ראותן של שתי יצירותי ההתיישבות השיתופית והבעלות על נכסי-קרקע גדולים, והשאלה הסוציאלית. תפישתי בכללה לא נשתנתה עקרונית במשך 25 השנים שחלפו מאז, ואולם היא נצטללה והעמיקה, ובעיקר, נתנסחה מחדש. לפיכך אני רואה סיבה לפרש את חיבורו של סמית בצורה שונה מבעבר. אני מוסיף עליו אישור חדש להשקפותי. אישור שבא מן המעשה, מ"אוטופיה כעובדה": תיאור קצר של דרך חייה של ההתיישבות השיתופית הראשונה, שהוקמה בגרמניה על יסוד חיבורי, היא "מושבת-המטעים ערן" ליד אורנייבורג-ברלין.
2. כימים ההם (1830) עדיין לא היה בכריטיניה הגדולה חוק האגודות השיתופיות.
3. *Atlantic Monthly*. Nov. 1896.
4. כל ההדגשות אינן במקור – המתרגם.
5. בגרסה המקורית כתוב סוציאליזם.
6. השווה *Siedlungsgenossenschaft*, עמ' 356 ואילך, ע"א טנה (Tanna) ווידה (Wieda).
7. משק שיתופי קטן בהיקפו, אך גם הוא הגיע לרווחה מתמיהה על אותם היסודות,

חלק שני

ניסיון הקואופרציה החקלאית בארץ-ישראל

ושמו זגורלו (Zagarolo) תיאר סימונדי (Sismondi) בחיבורו "Neue Studien". השווה משלי, תיאוריה של הכלכלה הצרופה והמדינית, מהד' 5, עמ' 599. זהו יוצא מן הכלל בעיני התיאוריה הקפיטליסטית הרווחת, שאינה יכולה ליישב יש להעיר כאן כי לא רק בעריה הקטנות של יוטה כי אם בארצות-הברית כולה גם היום זה כך. סינקלייר לואיס (Lewis) היטיב לתאר זאת ברומן שלו Main Street, שזכה להצלחה מרשימה ביותר.

.8

גבעת מרהביה בראשיתה